Vlaanderen
is erfgoed

Onderzoeksrapport

Archeologisch onderzoek aan de Begijnenpoort (Antwerpen)

Eindverslag van een toevalsvondst

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

COLOFON

TITEL
Archeologisch onderzoek aan de Begijnenpoort (Antwerpen)
Eindverslag van een toevalsvondst

REEKS
Onderzoeksrapporten agentschap Onroerend Erfgoed nr. 347

AUTEUR
Anne Schryvers

JAAR VAN UITGAVE
2024

Een uitgave van agentschap Onroerend Erfgoed, Wetenschappelijke instelling van de Vlaamse Overheid, Beleidsdomein Omgeving
Published by the Flanders Heritage Agency, Scientific Institution of the Flemish Government, policy area Environment

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER
Peter De Wilde

OMSLAGILLUSTRATIE
Brugpijler met houten balk als onderdeel van de ophaalbrug van de Begijnenpoort.
Copyright: Stad Antwerpen dienst archeologie. Foto: Daan Celis.

agentschap Onroerend Erfgoed
Koning Albert II-laan 15 bus 236
1210 Brussel
T +32 2 553 16 50
info@onroerenderfgoed.be
www.onroerenderfgoed.be

Dit werk is beschikbaar onder de Modellicentie Gratis Hergebruik v1.0.
This work is licensed under the Free Open Data Licence v.1.0.

Dit werk is beschikbaar onder een Creative Commons Naamsvermelding 4.0 Internationaal-licentie. Bezoek http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/ om een kopie te zien van de licentie.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/.

https://doi.org/10.55465/PRBO6088
ISSN 1371-4678
D/2024/3241/455

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK AAN DE BEGIJNENPOORT (ANTWERPEN)

Eindverslag van een toevalsvondst

ANNE SCHRYVERS

Vlaanderen
is erfgoed

INHOUD

1 ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN HET PROJECT 5
2 INLEIDING 6
3 DE ONDERZOEKSOPDRACHT, WERKWIJZE EN STRATEGIE VAN HET ONDERZOEK 8
3.1 ALGEMENE BEPALINGEN 8
3.2 DE VRAAGSTELLING MET BETREKKING TOT DE ARCHEOLOGISCHE SITE 8
3.3 RANDVOORWAARDEN BIJ TOEVALSVONDSTEN 9
4 WERKWIJZE EN STRATEGIE VAN DE OPGRAVING 10
5 AANPAK VERDER ONDERZOEK, ONDERZOEKSVRAGEN EN POTENTIEEL VOOR WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK 10
6 DE CONTEXT 11
6.1 LANDSCHAPPELIJKE EN BODEMKUNDIGE CONTEXT 11
6.2 HISTORISCHE EN ARCHEOLOGISCHE CONTEXT 11
6.2.1 HISTORISCHE EN CARTOGRAFISCHE CONTEXT 11
6.2.2 DE BEGIJNENPOORT 18
6.2.3 ARCHEOLOGISCHE VOORKENNIS 23
7 BESCHRIJVING VAN DE SITE 25
7.1 BODEMKUNDIGE SITUATIE 25
7.2 SPOREN EN STRUCTUREN 25
7.2.1 ALGEMEEN 25
7.2.2 BESCHRIJVING VAN DE SPOREN EN STRUCTUREN 25
7.3 VONDSTEN 48
7.4 STALEN 49
7.5 INTERPRETATIE VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE 49
7.6 SYNTHESE VAN DE KENNIS OVER DE ARCHEOLOGISCHE SITE 50
8 SAMENVATTING 52
9 BIBLIOGRAFIE 54
9.1 LITERATUUR 54
9.2 DIGITALE BRONNEN 54
9.3 DIGITALE KAARTEN 54
10 BIJLAGEN 55
10.1 LIJST VAN FIGUREN 55
10.2 LIJST VAN PLANNEN EN KAARTEN 56
10.3 LIJST VAN FOTO'S 57
10.4 LIJST VAN SPOREN 60
10.5 LIJST VAN STALEN 61

1 ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN HET PROJECT

Hoek Kasteelpleinstraat - Britselei (Antwerpen)

Projectcode	2021B78
Naam en erkenningsnummer erkende archeoloog	Agentschap Onroerend Erfgoed (aOE) OE/ERK/Archeoloog/2015/00001
Veldwerkleider	Anne Schryvers
Locatiegegevens van het onderzochte gebied	
Provincie	Antwerpen
Gemeente	Antwerpen
Deelgemeente	Antwerpen
Adres	Kasteelpleinstraat (hoek Britselei)
Toponiem	Kasteelpleinstraat
Bounding box in Lambertcoördinaten (EPSG:31370)	NO: X: 152351,69 m- Y: 211053,237 m ZW: X: 152351,498 m - Y: 211028,807 m
Kadastrale informatie	Openbaar domein
Toevalsvondst	
Datum vondst	01/02/2021
Datum melding	04/02/2021 (ID 6961)
Dossiernummer	ID 6961
CAI	https://id.erfgoed.net/waarnemingen/992387
Begin- en einddatum veldwerk	5-19 februari 2021
Oppervlakte van het onderzoeksgebied	202 m²

Terreinwerk	Anne Schryvers, Daan Celis, Dieter Leclercq, Métin Sömer, Mike Van Vlasselaer en Youssef Gasi Dahia Abdallah (allen Stad Antwerpen)
Opmetingen en aanmaak kaartmateriaal	Johan Van Laecke (aOE) en Khalil Dhaouadi (Stad Antwerpen)
Inhoudelijke ondersteuning	Geert Vynckier (aOE), Karen Minsaer, Femke Martens en Daan Celis (Stad Antwerpen)
Tekenwerk en plannen	Khalil Dhaouadi en Daan Celis
Historisch onderzoek	Katelijne Geerts (Stad Antwerpen)
Fotografie terrein en vondsten	Anne Schryvers en Daan Celis
Rapportage	Anne Schryvers
Lay-out	Sylvia Mazereel (aOE)

2 INLEIDING

Naar aanleiding van nutswerken door aannemer Willemen Infra nv in de Kasteelpleinstraat werd een toevalsvondst gemeld aan het agentschap Onroerend Erfgoed. Op de hoek van de Kasteelpleinstraat en de Britselei werden de archeologische resten van de Begijnenpoort aangesneden.

In de week van 15 tot 19 februari 2021 werden deze resten verder vrij gegraven en archeologisch onderzocht. Deze poort werd in 1570 gebouwd als zesde stadspoort van de Spaanse omwalling, op het moment dat de bestaande omwalling met de citadel verbonden werd. In 1806 werd een houten (ophaal)brug op gemetselde pijlers voor de poort aangelegd. In 1866 werd alles gesloopt bij de afbraak van de Spaanse omwalling.

Tijdens het archeologisch onderzoek, dat kaderde in de werken voor de heraanleg van de straat, kwamen de façade van de poort, de plattegrond van het poortgebouw en twee brugpijlers aan het licht. Van de ophaalbrug tussen de poort en de eerste brugpijler waren de kraagstenen en een zware houten balk van de brugconstructie bewaard. Alle resten waren in zeer goede staat.

Na het onderzoek zijn de werken verdergezet. De aannemer hield maximaal rekening met de instandhouding van de resten. Voor de registratie van het poortfundament en de brugpijlers is samengewerkt met het agentschap Onroerend Erfgoed om de resten via 3D-fotografie in kaart te brengen.

De uitgewerkte resultaten van dit archeologisch onderzoek, de verdere verwerking van de onderzoeksgegevens en vondsten, en de interpretatie van de site binnen de ruimere historische context vormen het onderwerp van dit eindverslag.

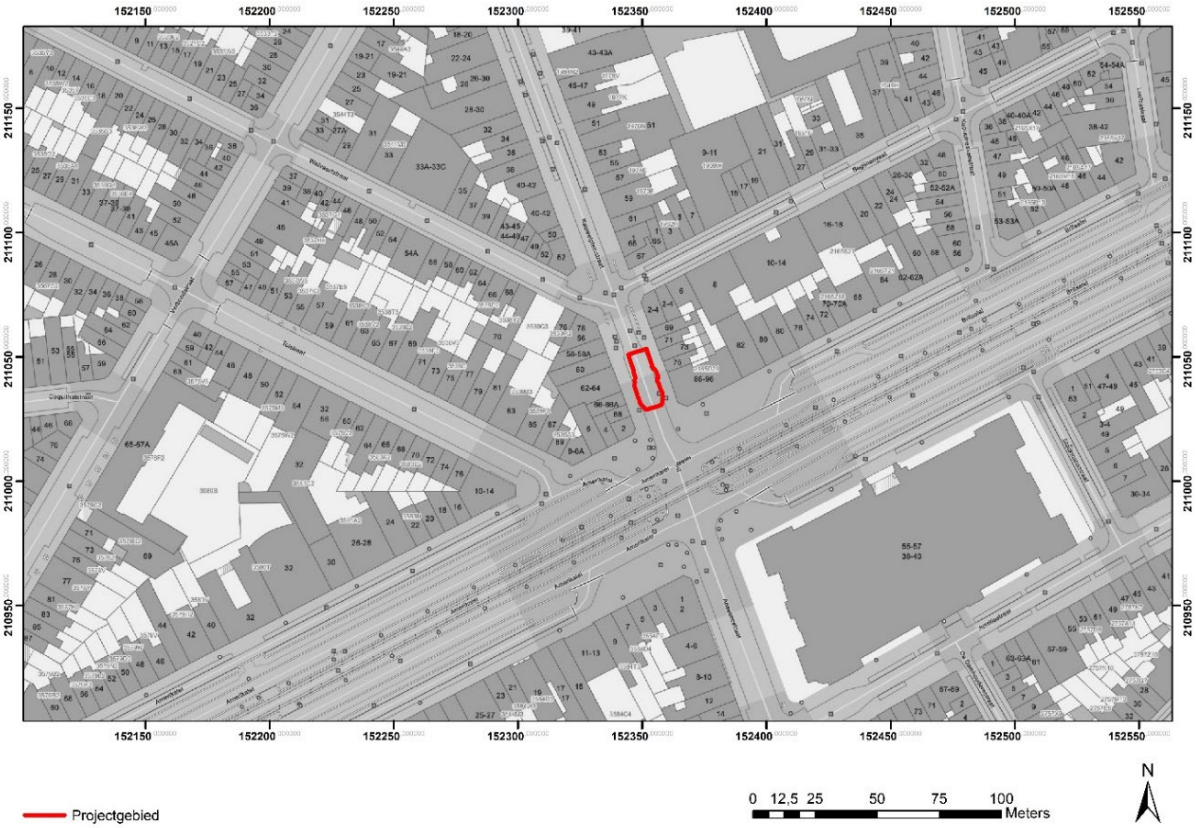

Figuur 1. Kaart met kadastrale perceelnummers, perceelgrenzen en afbakening van het onderzochte gebied op het GRB (© Geopunt.be).

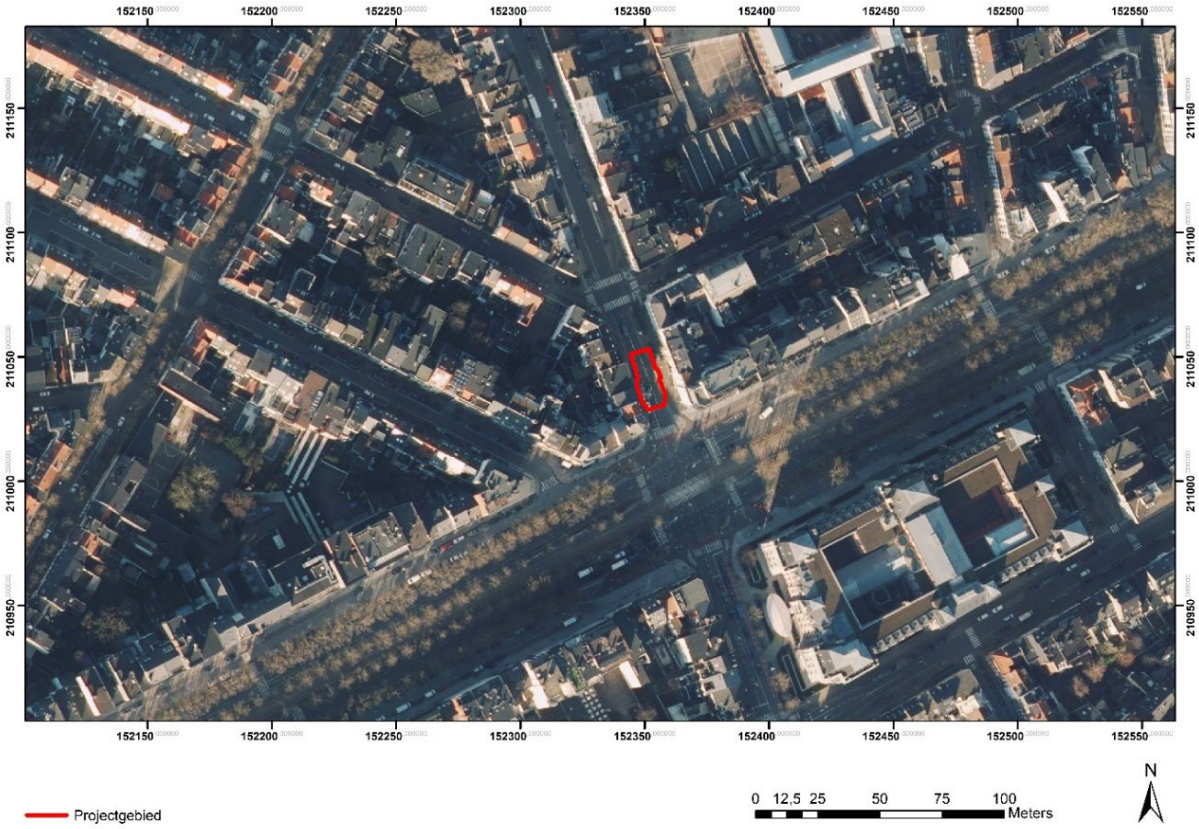

Figuur 2. Luchtfoto van het onderzochte gebied met aanduiding van het projectgebied (© Geopunt.be).

3 DE ONDERZOEKSOPDRACHT, WERKWIJZE EN STRATEGIE VAN HET ONDERZOEK

3.1 ALGEMENE BEPALINGEN

Het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013 vermeldt het volgende in verband met toevalsvondsten, onder Hoofdstuk 5. Archeologie – Onderafdeling 4. Toevalsvondsten:

Art. 5.1.4. Iedereen die, op een ander moment dan bij het uitvoeren van een archeologisch vooronderzoek, een archeologische opgraving of het gebruik van een metaaldetector, een roerend of onroerend goed vindt waarvan hij weet of redelijkerwijs moet vermoeden dat het archeologische erfgoedwaarde heeft, is verplicht daarvan binnen drie dagen aangifte te doen bij het agentschap. De Vlaamse Regering kan de nadere regels daarvoor bepalen. In voorkomend geval brengt het agentschap de zakelijkrechthouder en de gebruiker van de betrokken percelen, als ze niet de vinder zijn, en de gemeenten waar de vondsten worden gedaan ervan op de hoogte dat er vondsten zijn gedaan die vermoedelijk archeologische erfgoedwaarde hebben en wat de rechtsgevolgen daarvan zijn. De zakelijkrechthouder, de gebruiker en de vinder moeten tot de tiende dag na de aangifte:

1° de archeologische artefacten en hun vindplaats in onveranderde toestand bewaren;

2° de archeologische artefacten en hun context tegen beschadiging of vernieling beschermen;

3° de archeologische artefacten en hun context toegankelijk maken voor onderzoek door het agentschap.

De Vlaamse Regering kan de nadere regels daarvoor bepalen.

Na het onderzoek, vermeld in het derde lid, 3°, kan het agentschap de termijn van tien dagen inkorten of verlengen. Het agentschap brengt de zakelijkrechthouder en de gebruiker daarvan per beveiligde zending op de hoogte. Na het verstrijken van de termijn zijn de zakelijkrechthouder, de gebruiker en de vinder niet langer onderworpen aan het passiefbehoudsbeginsel voor archeologisch erfgoed voor wat betreft de gemelde vondst.

De Memorie van Toelichting van het Onroerenderfgoeddecreet vult aan:

Artikel 5.1.4. (…) De bij decreet opgelegde bewaarmogelijkheden blijven gedurende tien dagen van kracht. Gedurende deze periode beschikt de Vlaamse overheid over de nodige tijd om de noodzakelijke vaststellingen te doen of te laten doen op het terrein. De Vlaamse overheid werkt zoveel mogelijk samen met de betrokken onroerenderfgoedgemeente(n). Op basis van de terreinevaluatie kan de Vlaamse overheid de termijn van tien dagen verlengen of inkorten. Eventuele financiële tegemoetkomingen als gevolg van een termijnverlenging kunnen in uitvoeringsbesluiten worden behandeld (zoals bepaald in artikel 10.3.3). Omdat deze financiële tegemoetkomingen volledig voor rekening van de Vlaamse overheid zijn, is de Vlaamse administratie volledig voor het proces van toevalsvondsten bevoegd.

Het Onroerenderfgoedbesluit van de Vlaamse Regering van 16 mei 2014 betreffende de uitvoering van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013 (gewijzigd bij besluit van de Vlaamse Regering van 4 december 2015) vervolledigt als volgt:

Artikel 5.5.4. Met toepassing van artikel 5.1.4 van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013 en in afwijking van artikel 5.5.1 tot en met artikel 5.5.3 van dit besluit geldt voor archeologische vooronderzoeken met ingreep in de bodem en archeologische opgravingen die volgen op een toevalsvondst en uitgevoerd worden door het agentschap, een onmiddellijke toelating.

Een toevalsvondst dient steeds op korte termijn behandeld te worden. Hierdoor beperkt de onderzoeksopdracht zich tot het evalueren van het bodemarchief en het ex situ bewaren van mogelijk archeologisch materiaal dat dreigt vernietigd te worden. Binnen de context van een toevalsvondst kan een voorafgaandelijk bureauonderzoek niet plaatsvinden. Dit bureauonderzoek dat de landschappelijke, bodemkundige, historische en archeologische voorkennis van de vindplaats verzamelt, is noodzakelijkerwijze na het terreinonderzoek gebeurd; de resultaten zijn in dit eindverslag opgenomen (zie 6.).

3.2 DE VRAAGSTELLING MET BETREKKING TOT DE ARCHEOLOGISCHE SITE

Aangezien het een toevalsvondst betreft, was een voorafgaande vraagstelling niet aan de orde. Het doel van het onderzoek van een toevalsvondst beperkt zich tot inzicht verkrijgen in de aard van de aangetroffen archeologische sporen en vondsten, hun datering en relatie en fasering. De resultaten

van het archeologisch onderzoek zijn bestudeerd in het licht van de archeologische voorkennis van het gebied en de historische context om te komen tot een interpretatie van de site.

Aan de hand van het cartografisch en historisch onderzoek aangevuld met de archeologische gegevens op het terrein kunnen volgende onderzoeksvragen vooropgesteld worden:

- Waartoe behoren deze bakstenen funderingsresten?
- Hoe oud zijn deze structuren?
- Behoren ze tot eenzelfde fase?
- Hoe zijn de funderingsresten opgebouwd?
- Kunnen deze waarnemingen gekoppeld worden aan en geconfronteerd worden met wat uitgeschreven, grafische, cartografische en fotografische bronnen is geweten over deze structuren?

3.3 RANDVOORWAARDEN BIJ TOEVALSVONDSTEN

De randvoorwaarden noodzakelijk voor het onderzoek van een toevalsvondst worden beschreven in artikel 5.1.4. van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013: *'De zakelijkrechthouder, de gebruiker en de vinder moeten tot de tiende dag na de aangifte de archeologische artefacten en hun vindplaats in onveranderde toestand bewaren, de archeologische artefacten en hun context tegen beschadiging of vernieling beschermen, de archeologische artefacten en hun context toegankelijk maken voor onderzoek door het agentschap'.*

Deze infrastructuurwerken werden uitgevoerd in opdracht van de stad Antwerpen. Hoewel in de archeologienota geen archeologisch onderzoek werd opgelegd, gaf de stedelijke dienst archeologie aan dat resten van de 16de-eeuwse omwalling en de Begijnenpoort te verwachten waren. Door middel van een archeologische begeleiding met terreinonderzoek konden zo toch nog relevante gegevens geregistreerd worden over de ligging, bewaring en de aard van het muurwerk dat daarna weggebroken werd voor de rioleringswerken.

De bouwheer stelde het projectgebied ter beschikking voor het onderzoek, hierover werden voorafgaand afspraken gemaakt tijdens een startvergadering. De bouwheer voorzag op eigen kosten in een graafmachine om de muur vrij te leggen en in de afvoer van de grond.

4 WERKWIJZE EN STRATEGIE VAN DE OPGRAVING

De opgraving werd onder supervisie van Geert Vynckier van het Agentschap Onroerend Erfgoed uitgevoerd door de dienst archeologie van de stad Antwerpen. Tijdens het veldwerk werd de opgraving geleid door Anne Schryvers, bijgestaan door Daan Celis. Veldtechnici werden ook door de dienst archeologie voorzien (Dieter Leclercq, Métin Sömer, Mike Van Vlasselaer en Youssef Gasi Dahia Abdallah). Bij de dienst archeologie van de stad Antwerpen werd het project intern wetenschappelijk begeleid door Karen Minsaer, het historisch onderzoek werd uitgevoerd door Katelijne Geerts. Opmetingen en 3D-registratie werd uitgevoerd door Johan Van Laecke van het Agentschap Onroerend Erfgoed. De plannen werden nadien opgemaakt door Khalil Dhaouadi van de stedelijke dienst archeologie.

De uitvoering van dit onderzoek, de registratie en opgraving van de gemelde toevalsvondst, vond plaats volgens de bepalingen van het Onroerenderfgoeddecreet (2013) en zoals deze beschreven in de Code van Goede Praktijk voor de uitvoering van en rapportering over archeologisch vooronderzoek en archeologische opgravingen en het gebruik van metaaldetectoren (versie 4.0). Gezien het hier een toevalsvondst betreft, is er geen sprake van een voorafgaand bepaalde strategie.

Aannemer Willemen Infra voorzag in de graafkraan en kraanmachinist. Onder begeleiding van de stedelijke dienst archeologie werd de werkput uitgegraven. Alle sporen en structuren werden geregistreerd en het muurwerk bemonsterd. Na registratie en onderzoek werden de archeologische resten ten dele weggebroken voor de aanleg van de nieuwe riolering.

5 AANPAK VERDER ONDERZOEK, ONDERZOEKSVRAGEN EN POTENTIEEL VOOR WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK

De studie beperkt zich tot casus-gebonden onderzoeksvragen met betrekking tot de aard van de vindplaats, de datering, de relatie en de fasering van sporen en structuren. De toevalsvondst wordt daarnaast ook geplaatst binnen zijn ruimere context, namelijk de Spaanse omwalling rond Antwerpen

6 DE CONTEXT

6.1 LANDSCHAPPELIJKE EN BODEMKUNDIGE CONTEXT

De toevalsvondst betreft een duidelijk herkenbare monumentale structuur bestaande uit restanten van een poortgebouw en twee brugpijlers. De landschappelijke en bodemkundige context heeft, met dit gegeven in het achterhoofd, geen relevantie voor een beter begrip van de site. Om deze reden wordt deze context enkel summier besproken voor de volledigheid.

Het projectgebied situeert zich ten zuidoosten van het 16de-eeuwse historische centrum van Antwerpen en is bodemkundig gekarteerd als een OB-serie, het is m.a.w. gekarteerd als een bebouwd gebied[1]. De originele bodemopbouw is hier door antropogene invloeden niet meer aanwezig. De TAW-hoogte van het projectgebied bedraagt gemiddeld 5,1-5,5 m. Het Quartair geologische kaartblad van Antwerpen toont voor het projectgebied de code !M, waarbij het !-teken voor een afgraving staat. Het Quartaire dek is hier dun of meestal vergraven of verstoord door menselijke activiteiten. Het M-symbool wil zoveel zeggen als holocene mariene zandige facies afkomstig van getijdenafzettingen[2].

Volgens de Tertiair geologische kaart situeert zich hieronder de Formatie van Kattendijk. Deze Formatie bestaat uit middelmatig tot fijn glauconiethoudend zand, is soms kleihoudend en kan ook schelpen bevatten. Aan de basis is vaak een basaal grint te vinden met haaientanden, silexfragmenten en fosfaathoudende nodulen en beenderresten. De Formatie van Kattendijk heeft een dikte van 5 à 10 m.

6.2 HISTORISCHE EN ARCHEOLOGISCHE CONTEXT

6.2.1 Historische en cartografische context[3]

6.2.1.1 Inleiding

Het projectgebied situeert zich ten zuidoosten van het historische centrum van Antwerpen binnen de 16de-eeuwse gordel.

Sinds de late middeleeuwen vormde de buurt van de Kasteelpleinstraat het zuidelijke uiteinde van de stad. De stadsmuur liep hier langs de Schermersstraat, via een stukje Kasteelpleinstraat, langs de Kronenburgstraat naar de Schelde. Halverwege de muur was er een kleine poort of doorgang, het Begijnhol.

In het midden van de 16de eeuw werd op hetzelfde tracé het zuidelijke deel van de Spaanse omwalling gebouwd. Vlak voor het Begijnhol werd toen een enorm bastion aangelegd: het Begijnenbolwerk. Deze zuidelijke omwalling fungeerde slechts korte tijd en werd al na vijftien jaar terug afgebroken voor de aanleg van de citadel van Alva in 1568. De toevoeging van de citadel hertekende de buurt grondig: de stadsgrens schoof op naar het zuiden en de Begijnenpoort verhuisde mee naar een nieuwe locatie.

6.2.1.2 De oudste Begijnenpoort: het Begijnenhol

De oudste begijnenpoort werd gebouwd rond 1300 in het kader van de derde stadsuitbreiding. Ten zuiden van de stad werd een nieuwe omwalling aangelegd, die onder meer de Sint-Michielsabdij en de jonge Sint-Joriswijk binnen de versterking bracht. Op het traject werden drie nieuwe poorten voorzien:

[1] Van Ranst & Sys 2000, 335.
[2] Jacobs *et al.* 2002, 21.
[3] Historisch onderzoek uitgevoerd door Katelijne Geerts van de stedelijke dienst archeologie.

de Kronenburgpoort, de Sint-Jorispoort en daartussenin het zogenaamde Begijnhol, een kleine doorgang naar het begijnhof.

De buurt van de Kasteelpleinstraat vormde op dat moment het uiterste zuiden van de stad. De stadsmuur liep hier via de Schermersstraat, de Kasteelpleinstraat en de Kronenburgstraat naar de Schelde. De Begijnenstraat werd door de nieuwe muur als het ware afgegrendeld en gaf geen toegang meer tot het begijnhof. Een kleine stadspoort, het Begijnhol, moest de verbinding herstellen.

Volgens historicus Floris Prims[4] was het Begijnenhol een doorgang die enkel door voetgangers kon worden gebruikt, vandaar de benaming 'hol'. Met een aantal trappen had men er toegang toe. Aan de buitenzijde van de vestingmuur was de doorgang met een voorgebouw en twee torens versterkt.

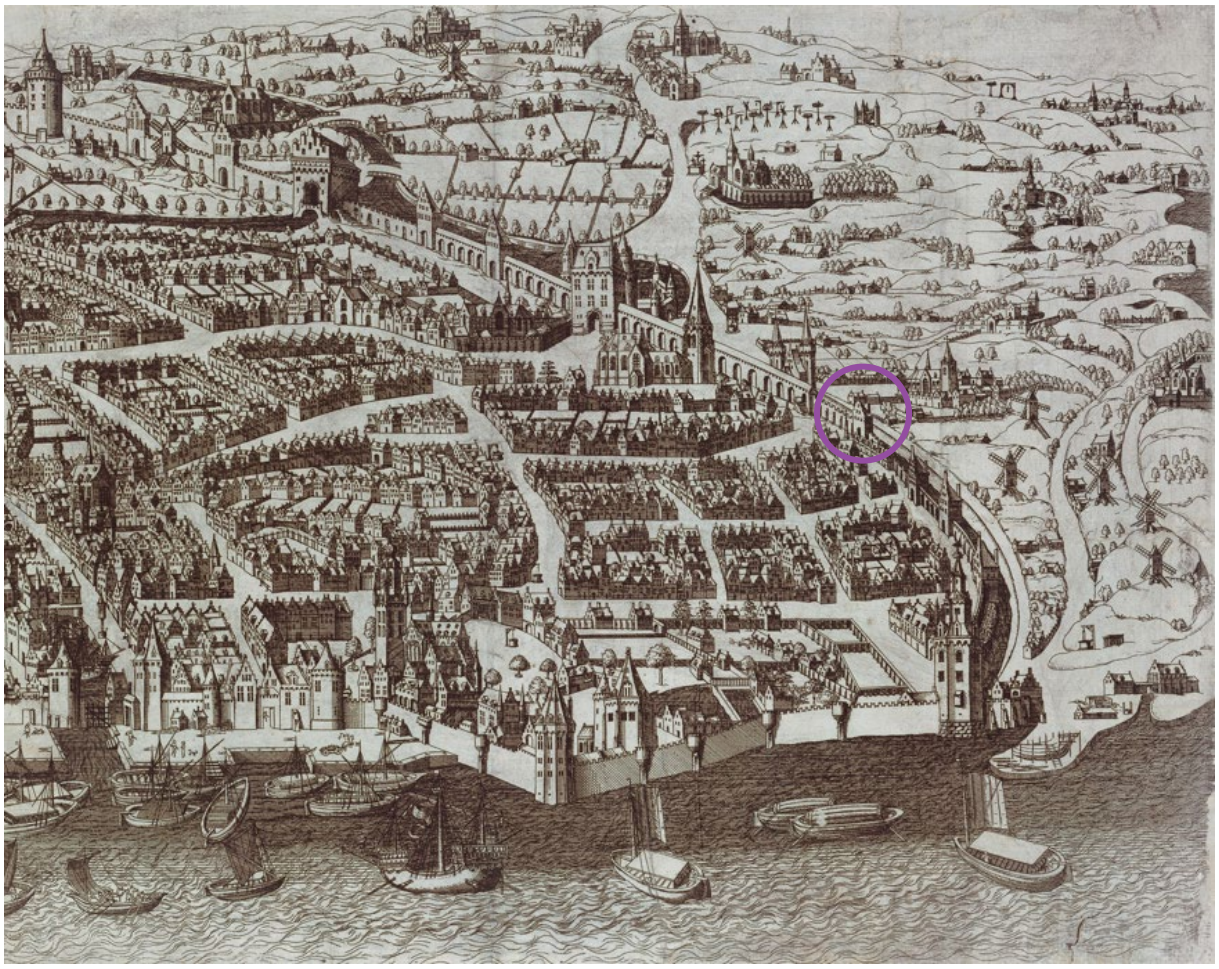

Figuur 3. Detail uit '*Antverpia in Brabantia', ca.* 1525 – Het Begijnenhol (cirkel) bevindt zich tussen Kronenburg- en de Sint-Jorispoort – (© http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.340696).

6.2.1.3 1542-1553: bouw van de Spaanse omwalling

In het midden van de 16de eeuw werd Antwerpen met nieuwe muren en poorten versterkt[5]. De verouderde middeleeuwse stadsmuur werd afgebroken en maakte plaats voor een gebastioneerde omwalling naar Italiaans model, de zogenaamde Spaanse omwalling. De omwalling volgde het tracé van de middeleeuwse muren, behalve in het noorden, waar een bijkomend gebied van 25 ha werd aangehecht. De hoge, middeleeuwse torens werden vervangen door moderne, vijfhoekige bastions waarop het geschut werd opgesteld. De stad werd nu versterkt door negen bastions, acht fronten en een brede vestinggracht. Ze was toegankelijk via vijf Renaissance stadspoorten met monumentale

[4] Prims 1936.
[5] Geerts 2009.

toegangsbruggen. Eén van die bastions was het *Begijnenbolwerk,* dat vlak voor het Begijnhol werd aangelegd. Het werd gebouwd tussen 1542 en 1547, daarvan getuigen de stedelijke fortificatierekeningen.

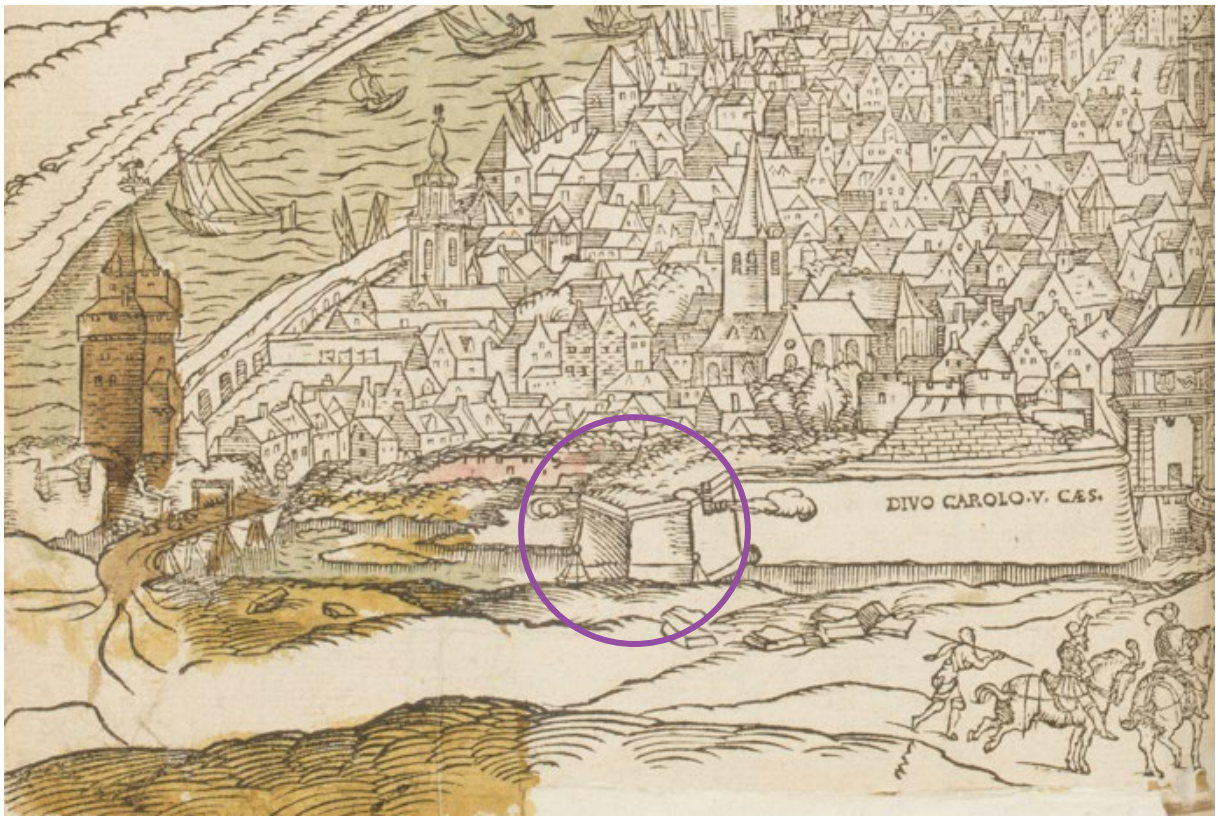

Figuur 4. Afbraak van de oude en bouw van de nieuwe vesten, met vooraan het begijnenbolwerk. Toestand rond 1545. Stadsgezicht '*Plus oultre*' in de Kronijk van Lodewijk van Caukercken, *ca.* 1700 – (© https://uurl.kbr.be/2098298)

Figuur 5. Houtsnede *Urbs Antverpia* van Virgilius Bononiensis (1565). Begijnenbolwerk in cirkel – (© Prentenkabinet – inventarisnummer MPM.V.VI.01.002).

6.2.1.4 1568: bouw van de citadel en van een nieuwe Begijnenpoort

In de tweede helft van de 16de eeuw lag Antwerpen in het brandpunt van de politieke en godsdienstige strijd tussen het protestantse noorden en het katholieke Spanje. Amper vijftien jaar na de voltooiing van de Spaanse omwalling beval Alva in 1568 tot de bouw van een citadel, een burcht waarin Spaanse soldaten werden gekazerneerd om de opstandige stad onder de duim te houden.

Door de nieuwe aanleg van deze citadel breidde de stad opnieuw naar het zuiden uit, tot de huidige Britse- en Amerikalei. De citadel werd geïntegreerd in de bestaande versterking en vormde vanaf nu de zuidelijke stadsverdediging. De stadsmuur tussen de Keizerspoort en de Kronenburgpoort, dat nauwelijks 15 jaar had gestaan, werd geslecht en maakte plaats voor het enorme kasteelplein dat de stad van de citadel scheidde.

Door de aanleg van de citadel verhuisde de Begijnenpoort naar een nieuwe locatie. Op het traject van de nieuwe verbindingswal tussen de citadel en de Keizerspoort werd een nieuwe Begijnenpoort gebouwd, op het kruispunt van de huidige Britselei en de Kasteelpleinstraat. Deze nieuwe Begijnenpoort stond drie eeuwen lang overeind.

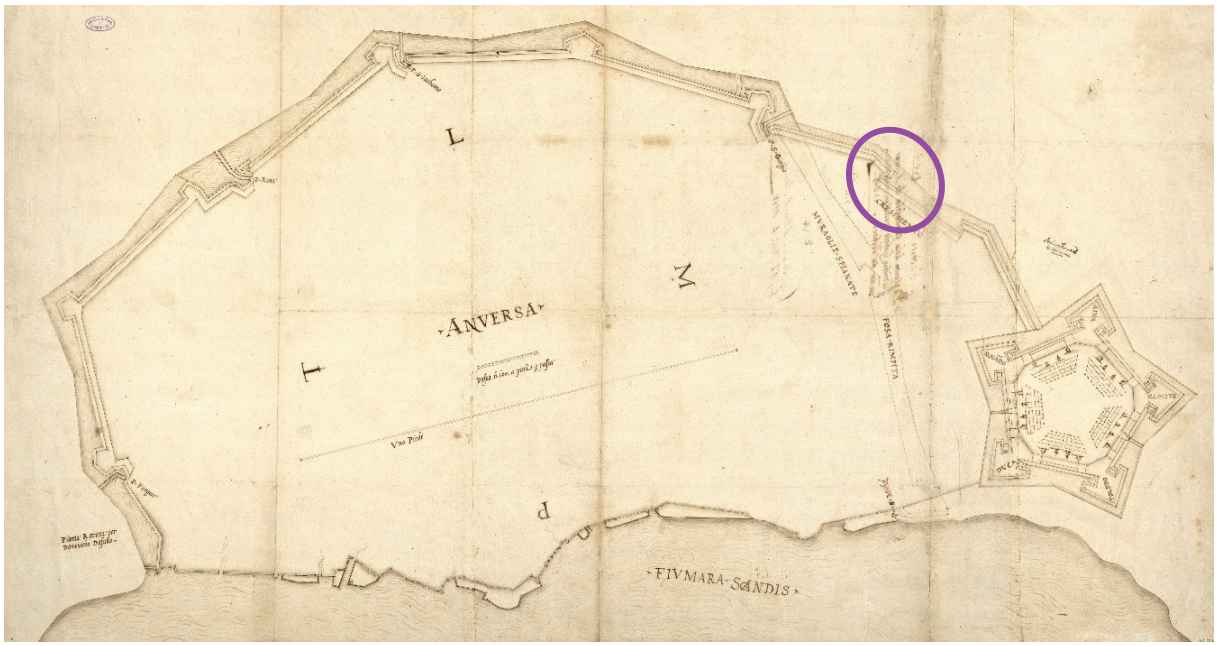

Figuur 6. Ontwerp van de nieuwe verbindingswal tussen Keizerspoort en citadel – (© Archivo-colección Simancas - id PNKM82).

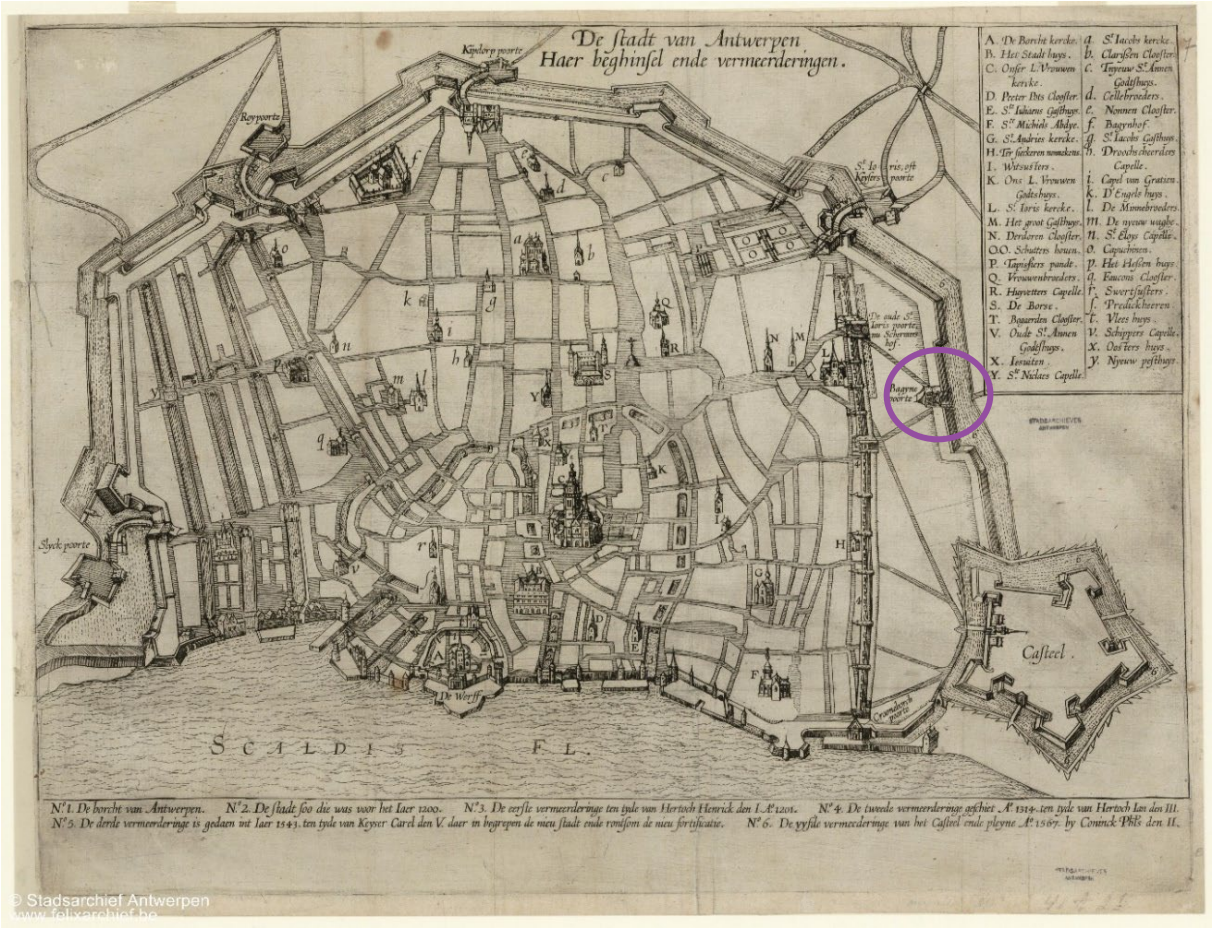

Figuur 7. De uitbreidingen in het zuiden van de stad met zowel de oude vestingmuur als de nieuwe verbindingswal tussen Keizerspoort en citadel met de nieuwe Begijnenpoort (cirkel). Plan '*De stadt van Antwerpen. Haer beghinsel ende vermeerderingen*' (1610) – (© Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer 12#4114).

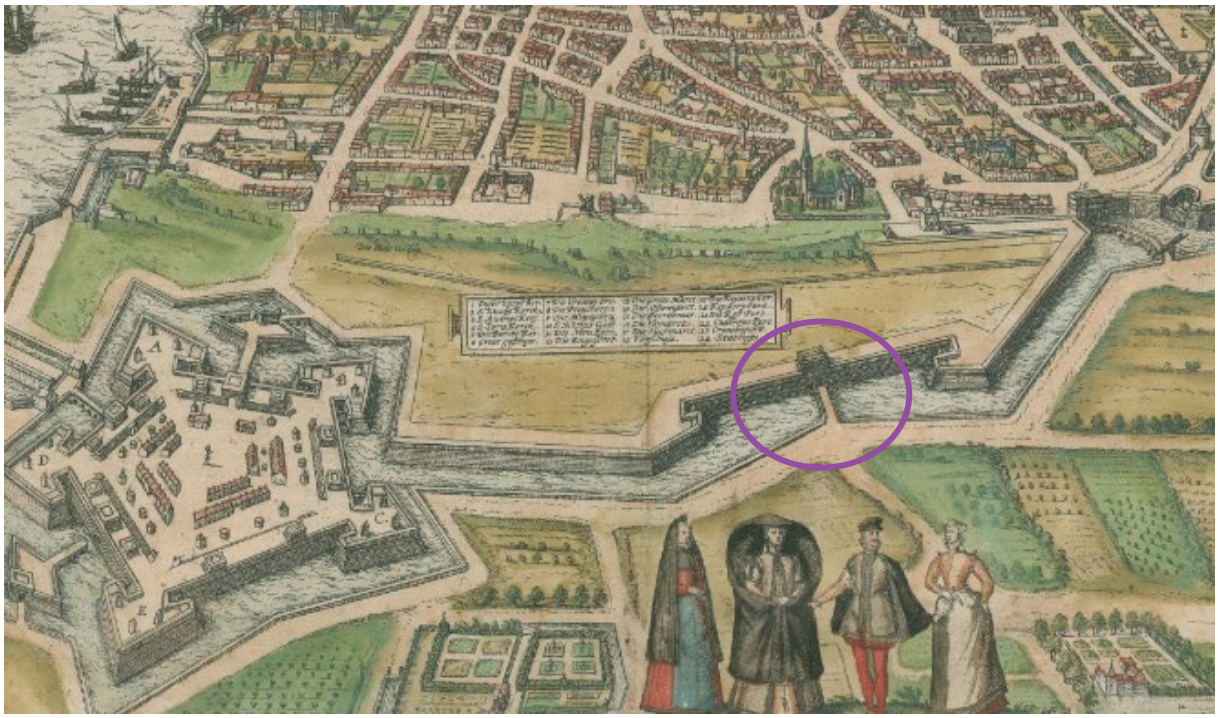

Figuur 8. De afgebroken zuidelijke omwalling heeft plaats gemaakt voor het enorme kasteelplein, vooraan bevindt zich de nieuwe Begijnenpoort (cirkel). Plan Frans Hogenberg (1572) – (© Prentenkabinet – inventarisnummer MPM.V.VI.01.006).

6.2.1.5 1584: ravelijn voor de Begijnenpoort

Tussen 1577 en 1585 legde het protestantse stadsbestuur nieuwe verdedigingswerken aan. Om de stad tegen een dreigende Spaanse aanval te beschermen werd in 1584 vlak voor de Begijnenpoort het eerste voorwerk van de Spaanse omwalling gebouwd. Het volledig in aarde opgetrokken ravelijn werd al in 1591 terug afgegraven. Na 1624 werd het op dezelfde plaats echter heropgebouwd[6].

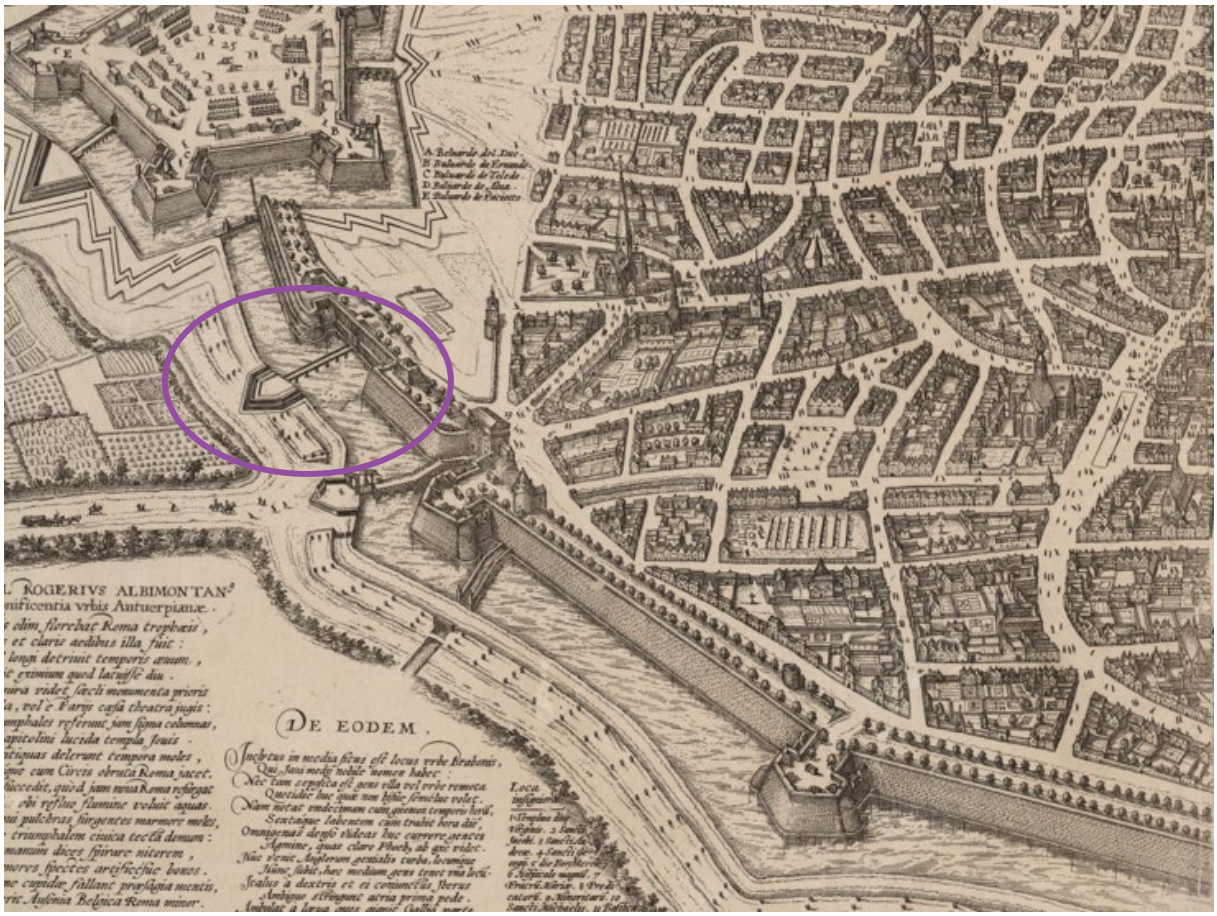

Figuur 9. Detail plan Joris Hoefnagels (einde 16de eeuw). De Begijnenpoort (cirkel) tussen de citadel en de Keizerspoort met voorliggend ravelijn en brug over de vesten – (© Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer 12#5828).

6.2.1.6 1806: lunet voor de Begijnenpoort

In het begin van de 19de eeuw werden nieuwe voorwerken aangelegd om de zwakheden van de verouderde Spaanse omwalling op te vangen. Een keizerlijk decreet van 17 september 1806 voorzag onder meer in de bouw van een lunet voor de Begijnenpoort, het *lunet Montebello*, dat het oude ravelijn verving. De Begijnenpoort werd opnieuw geopend en er werd een brug en een wachthuis gebouwd. De weg naar Boom liep nu door de Begijnenpoort naar de oude Boomseweg[7].

[6] Lombaerde 2009.
[7] Gils 2009.

Figuur 10. Detail plan Clarke (19de eeuw) – de cirkel duidt Begijnenpoort en -brug aan – (©Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer 12#4243).

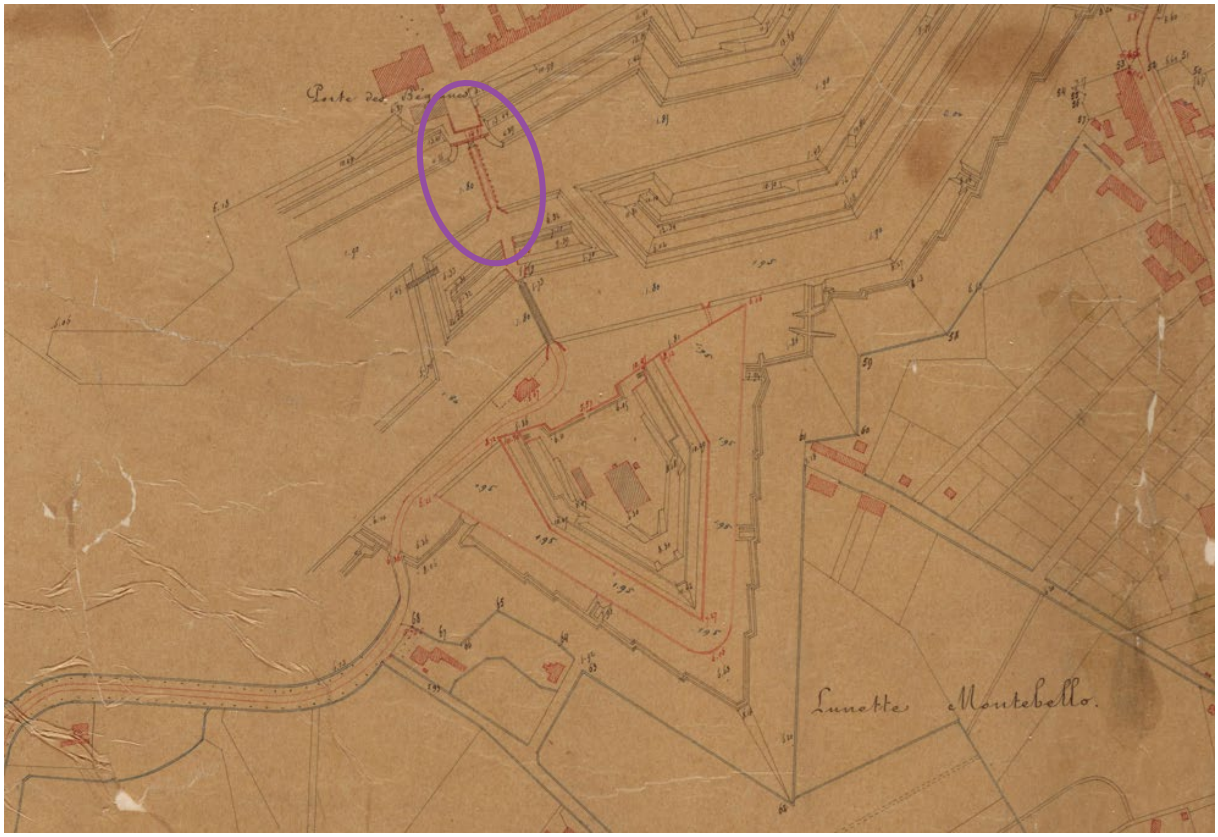

Figuur 11. '*Citadelle [niet ingetekend!], Lunette Kiel, Kiel, Lunette St. Laurent, St. Laurent, Lunette Montebello'* (1852) – de cirkel duidt Begijnenpoort en -brug aan – (© Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer 12#5856).

6.2.1.7 1864-1866: afbraak van de Spaanse omwalling

In de jaren 1860 besloot men de Spaanse omwalling af te breken, om ruimte vrij te maken voor stadsontwikkeling. De oude wallen stonden de noodzakelijke stadsuitbreiding in de weg. Bovendien moest al het in- en uitgaande verkeer langs de zes toegangspoorten met hun beperkte capaciteit passeren. In een eerste fase, in 1864, startte men met de afbraak van de muurdelen vlak naast de poorten, ter bevordering van het transport en de communicatie. In een volgende fase, in 1866, ging men over tot de systematische afbraak van de omwalling[8].

De afbraak van de poortgebouwen lokte felle protesten uit van Antwerpse kunstenaars en historici. Ze voerden een heftige strijd voor het behoud van de Keizers- en de Kipdorppoort, terwijl ook de Begijnenpoort en de Rode Poort bescherming verdienden. Op 3 juni 1865 besliste het stadsbestuur definitief tot de afbraak. Alle poorten werden met de grond gelijkgemaakt. De Begijnenpoort werd in 1866 gesloopt.

Op de grondvesten van de Spaanse omwalling werden in de jaren 1867-1869 de Leien aangelegd, die de contouren van de oude stad volgden. De citadel werd pas in de jaren 1874-1875 afgebroken, om plaats te maken voor een nieuwe wijk, het Zuid.

Figuur 12. De afbraakwerken aan de Begijnenpoort in 1865 – (© Stadsarchief Antwerpen, FOTO-OF#4).

6.2.2 De Begijnenpoort

De Begijnenpoort werd in 1570 gebouwd in de nieuwe zuidelijke wal tussen de Keizerspoort en de citadel. Het was een modern poortgebouw met twee flankerende halfbastions en een brug over de gracht. Tussen de poort en de eerste brugpijler bevond zich een houten ophaalbrug. In 1866 werd de

[8] Bertels & Van Goethem 2009.

Begijnenpoort gesloopt bij de afbraak van de Spaanse omwalling ten voordele van de aanleg van de Leien.

Op onderstaande tekeningen uit 1570 is het ontwerp van de voorzijde en de plattegrond van de poort te zien. Op een foto uit 1860 (net voor de afbraak) is te zien dat de poort en daadwerkelijk zo uitzag.

Figuur 13. De Begijnenpoort rond 1860 met achter de wallen de Begijnenvest. Foto G. Hermans – (© FelixArchief PB#1316).

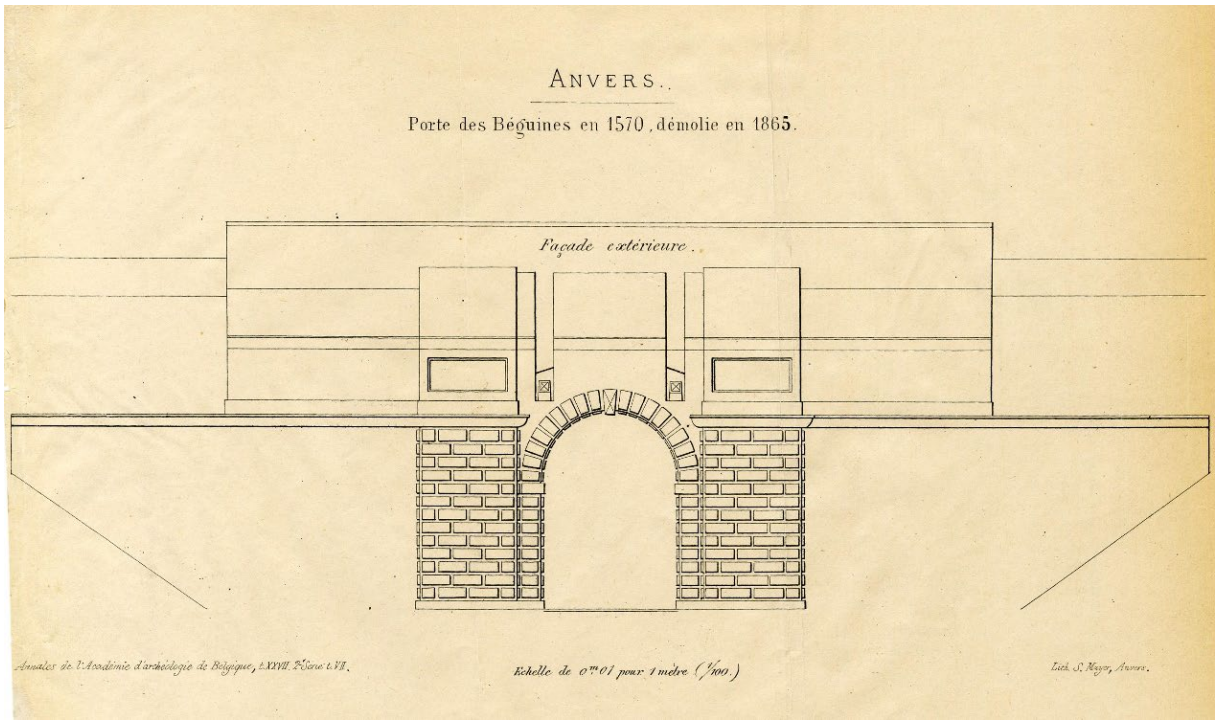

Figuur 14. Tekening van de voorzijde van de Begijnenpoort door S. Mayer – (© FelixArchief 12#2500).

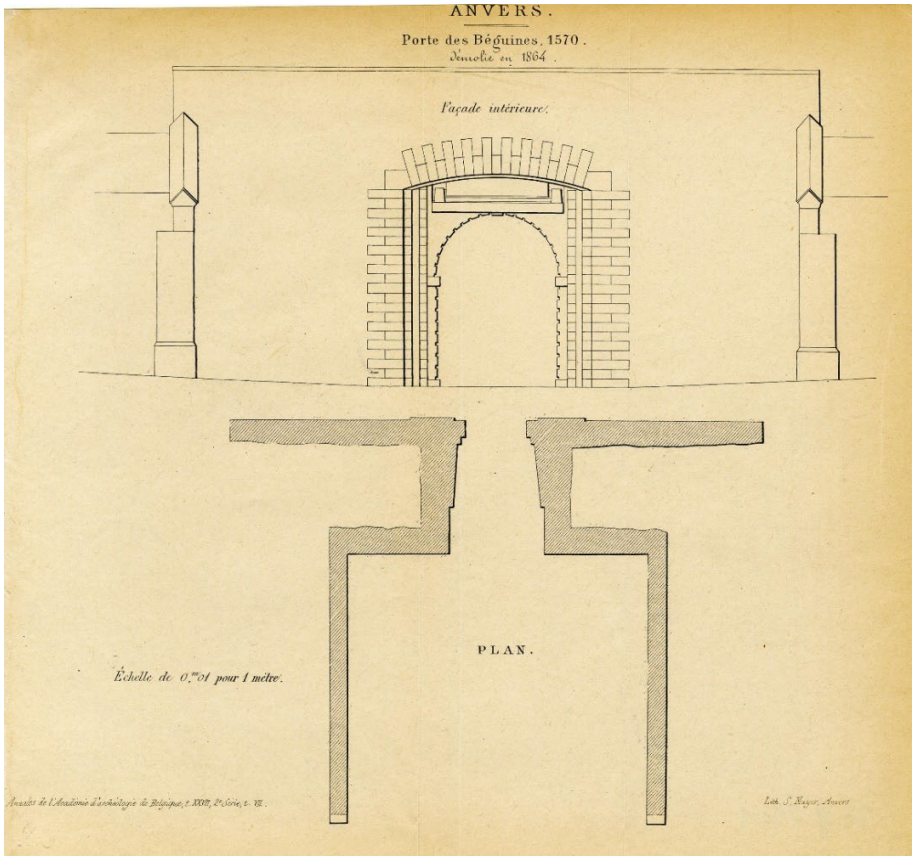

Figuur 15. Tekening van de poort aan de binnenzijde en de plattegrond door S. Mayer – (© FelixArchief 12#2501).

Wat de brug betreft, die zag er niet van in het begin zo uit als op de foto uit 1860. In eerste instantie was er zelfs geen brug (figuren 16 en 17). Wanneer op het einde van de 16de eeuw een ravelijn wordt aangelegd tegenover de poort, is er wel een brug te zien op de plannen maar mogelijk is dit een houten constructie (figuur 19). De houten ophaalbrug op de bakstenen pijlers die te zien is op de foto uit 1860 verschijnt sowieso pas na de aanpassingswerken en heropening van de poort in 1806 wanneer het ravelijn vervangen wordt door lunet Montebello (figuren 20 en 21).

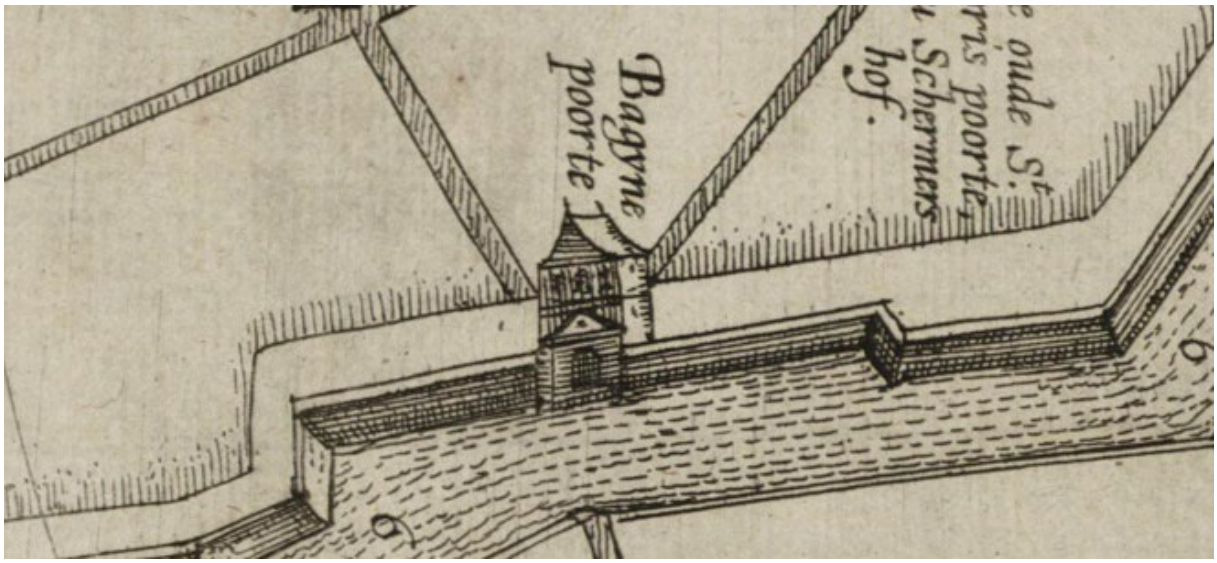

Figuur 16. Detail van figuur 7: De Begijnenpoort centraal in de verbindingswal geflankeerd door twee halfbastions (1610) – (© Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer 12#4114).

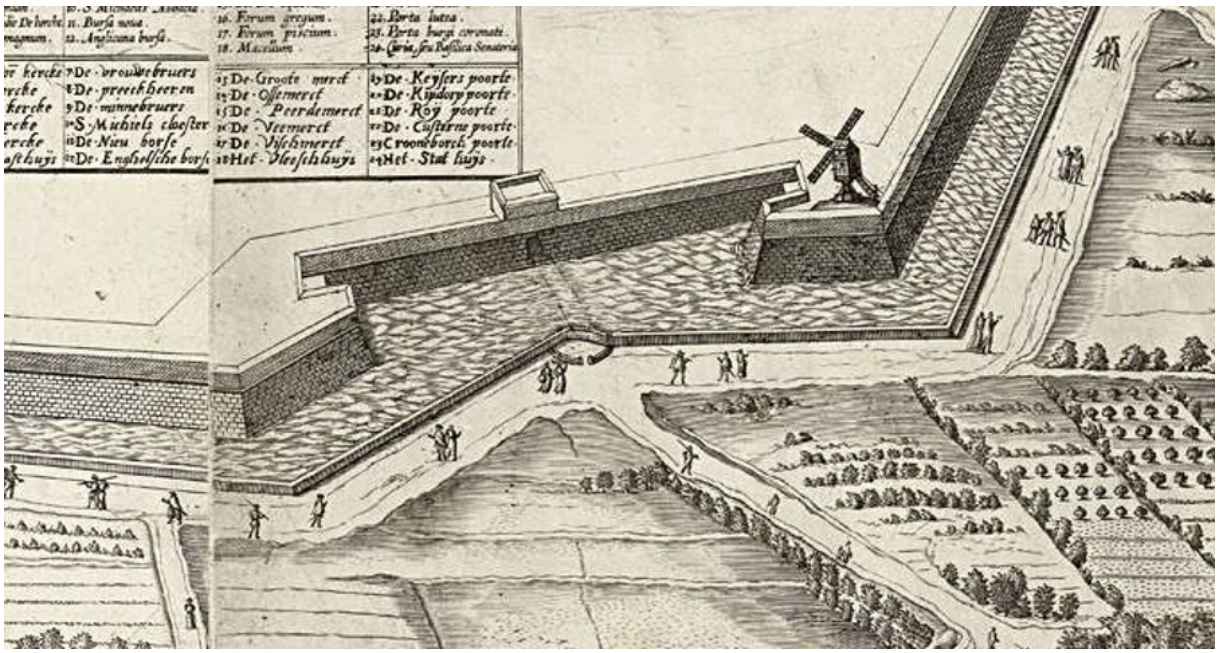

Figuur 17. Detail van het plan van Pieter Van der Heyden (1605). De Begijnenpoort centraal in de geflankeerd door twee halfbastions – (© Rijksmuseum Amsterdam, inventarisnummer RP-P-AO-17-36A).

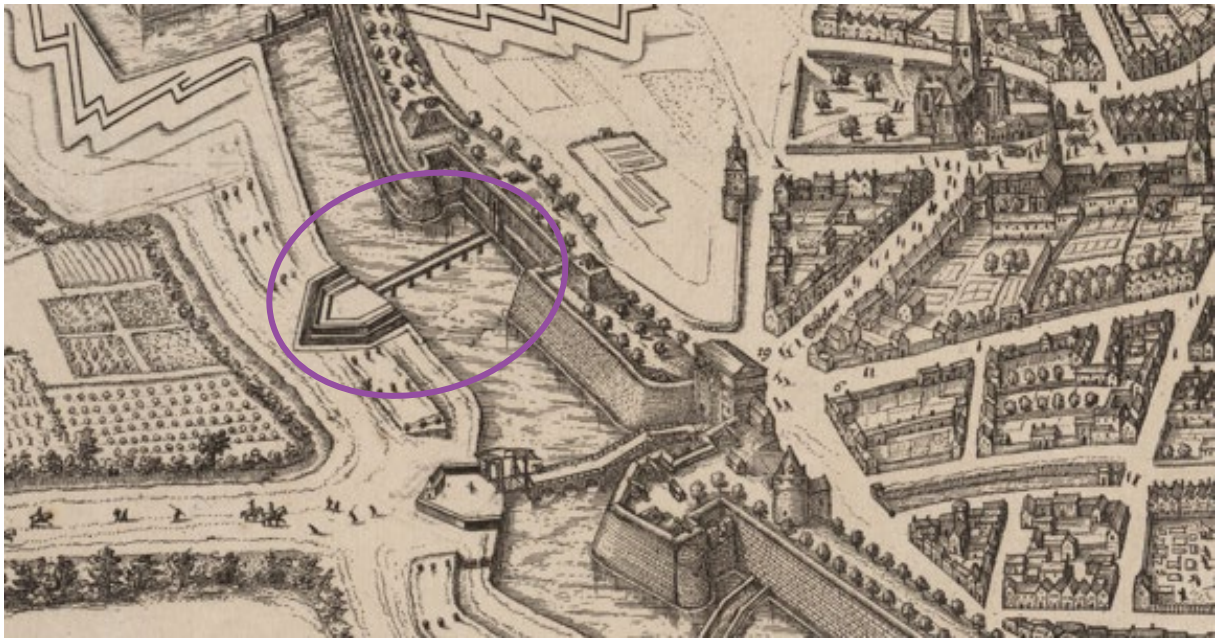

Figuur 18. Detail van het plan Joris Hoefnagels. Begijnenpoort met -brug en ravelijn (1721-1774) – (© Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer 12#5828).

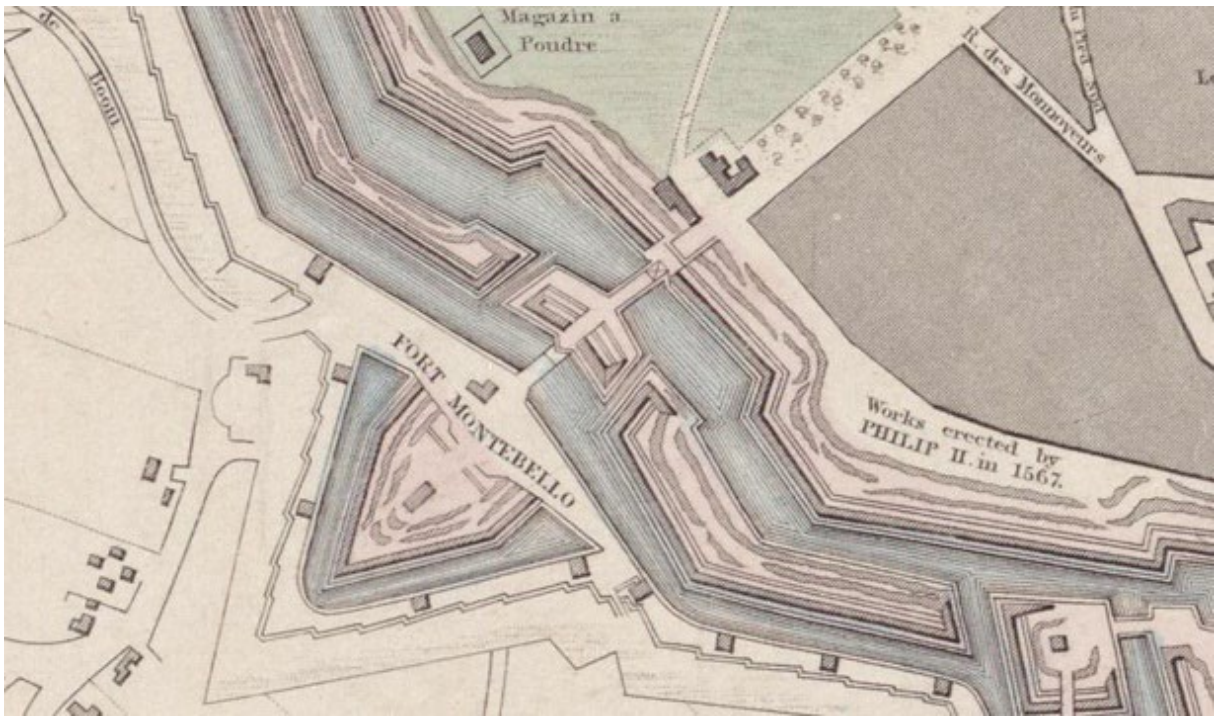

Figuur 19. Detail uit plan Clarke. Centraal de Begijnenpoort en - brug verbonden met lunet Montebello (19de eeuw) - (© Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer 12#4243).

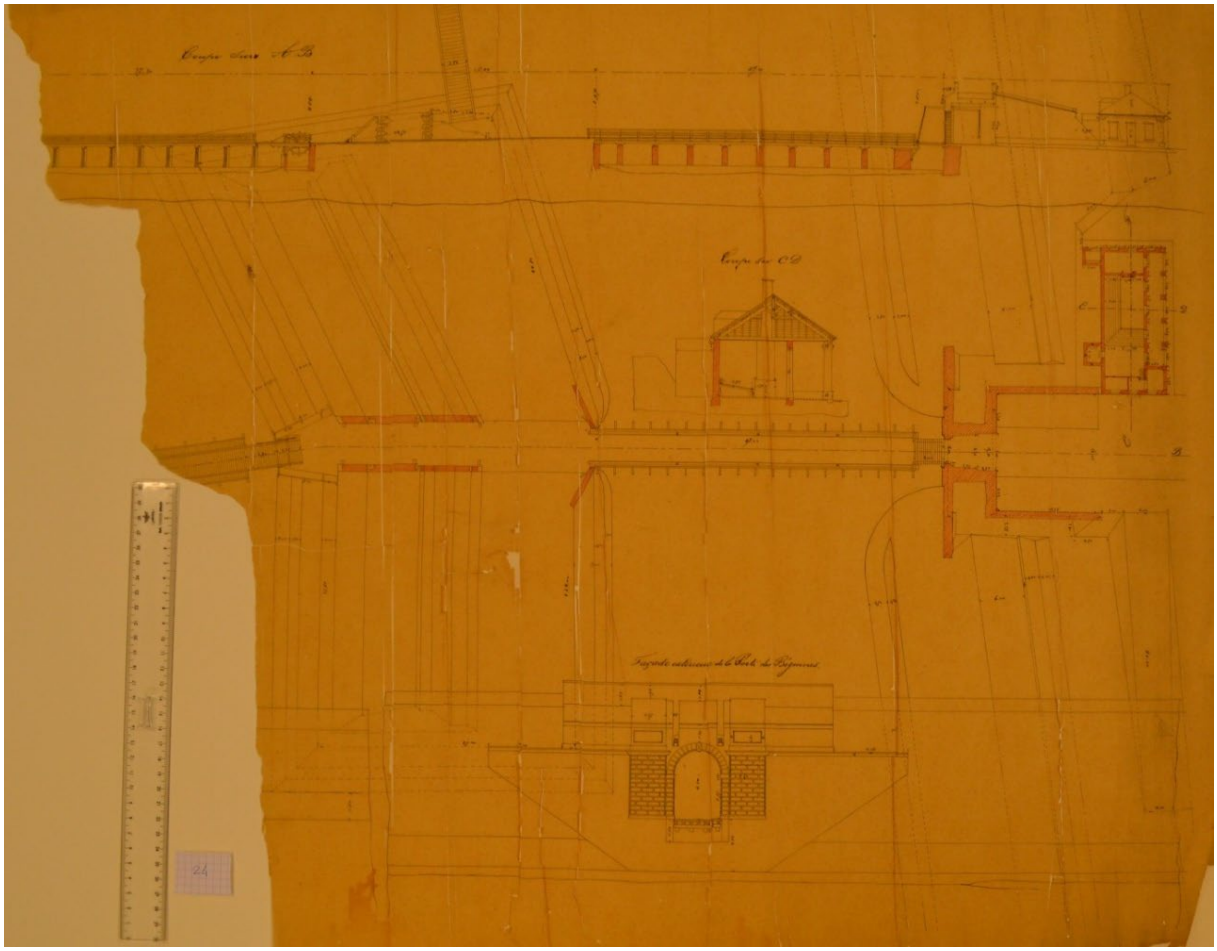

Figuur 20. Detailkaart van de Begijnenpoort en -brug met grondplan, doorsnede en verschillende zichten (1835) – (© Provinciaal Architectuurarchief, Collectie Lode De Barsée/ Militaire kaarten Spaanse omwalling).

6.2.3 Archeologische voorkennis

Sinds 2002 werden door de stedelijke dienst archeologie tijdens de heraanleg van de zuiderleien verschillende onderdelen van de Spaanse omwalling en de citadel opgegraven en ontsloten. Meer informatie hierover is terug te vinden in de Centrale Archeologische Inventaris (zoekterm *Spaanse Omwalling*) en op de website van de stad Antwerpen (www.antwerpenmorgen.be).

Specifiek in relatie tot het projectgebied is de opgraving in 2004 van onderdelen van de brug voor de Begijnenpoort te vermelden[9]. Er werden toen ellipsvormige bakstenen pijlers van 5,70 m x 0,8 m teruggevonden (figuur 21). De uiteinden van deze ellipsen waren voorzien van granieten afgeronde kopstenen. In de Anselmostraat werd het brughoofd aan landzijde aangetroffen van het tweede deel van de brug dat vertrok vanaf de tenaille (een type voorwerk in de gracht met een onder stompe hoek teruggetrokken wal). De archeologische sporen van zowel de aarden wallen van de twee halfbastions die de Begijnenpoort flankeerden als van de tenaille vóór de poort, werden in de opgravingssleuven op de leien (Amerikalei en Britselei) gedocumenteerd (figuur 22)[10].

Figuur 21. Brugpijler opgegraven in 2004 (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

[9] Bogaerts & Minsaer 2005.
[10] Minsaer 2009, verwijzing in voetnoot,178 en 180 fig.37.

Figuur 22. Tenaille opgegraven in 2004 (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Bij het begin van de rioleringswerken in de Kasteelpleinstraat werd op de hoek met de Kronenburgstraat in september 2020 een toevalsvondst gedaan. Dit onderzoek leverde belangrijke resultaten op van zowel de laatmiddeleeuwse omwalling als de 16de-eeuwse omwalling ter hoogte van de Begijnenpoort. De aangetroffen funderingsresten behoorden tot verschillende fasen van de stadsversterking van Antwerpen. Het laatmiddeleeuwse muurwerk, met verschillende verbouwingsfasen tot in de 16de eeuw hield mogelijk verband met het Begijnhol, een kleine stadspoort. Daarnaast werden ook delen van bastion 'Begijnpoort' (1542-1547) en de aansluitende stadsmuur blootgelegd[11].

[11] Martens *et al.* 2023.

7 BESCHRIJVING VAN DE SITE

7.1 BODEMKUNDIGE SITUATIE

Gezien de beperkte omvang van de toevalsvondst werden geen specifieke bodemkundige waarnemingen gedaan. Het maken van bodemkundige referentieprofielen was binnen de context van het terreinonderzoek niet van toepassing.

7.2 SPOREN EN STRUCTUREN

7.2.1 Algemeen

Tijdens de vondstmelding werd de fundering van de Begijnenpoort (met hoofdmuur met natuurstenen parament) en twee volledige brugpijlers opgegraven. Er werden geen sporen aangetroffen van gebruik van het perceel voorafgaand aan deze bouwfase.

Tijdens het onderzoek werden in totaal 31 sporen geregistreerd (figuur 26). Aangezien het enkel muurwerk en aangevulde grond (demping) betrof, werd niet gefocust op het inzamelen van mobiele *archaeologicae*.

Er werden baksteen en natuursteenstalen genomen (M44-M53) van de verschillende structuren. Deze worden in hoofdstuk 7.4 kort toegelicht.

Figuur 23. Toevalsvondst op de hoek van de Kasteelpleinstraat en de Britselei – archeologische resten van de Begijnenpoort en brug (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

7.2.2 Beschrijving van de sporen en structuren

De archeologische resten die aan het licht kwamen bij de toevalsvondst op de hoek van de Kasteelpleinstraat met de Britselei maakten deel uit van één structuur, namelijk de (in oorsprong) 16de-eeuwse Begijnenpoort met bijhorende brug uit 1806. De resten betroffen de funderingen van de brug en twee brugpijlers. Hieronder worden elk van deze eenheden apart besproken.

7.2.2.1 De funderingen van de Begijnenpoort

De fundering van de poort bleef bewaard tot een hoogte van 5,3-5,5 m TAW. Het gaat over een structuur van 7,9 m lang en 6,9 m breed met een schuin verlopend parament in kalkzandsteen langs de voorzijde (S80). Er bevinden zich twee uitspringende kraagstenen (S82 en S83) als basis van de doorgangspoort. Tussen deze kraagstenen is een deel van de façade schuiner dan de rest, dit is het stuk dat zich meteen onder de ophaalbrug bevond en ook duidelijk te zien op de historische foto's (figuur 24). Deze aanpassing aan de brug dateert uit 1806, toen de volledige brug werd vernieuwd (S81).

De archeologische resten van de Begijnenpoort zijn verstoord door een nog werkende, riolering (S98). Hieronder volgt een gedetailleerde beschrijving van de verschillende onderdelen en archeologische resten van de Begijnenpoort.

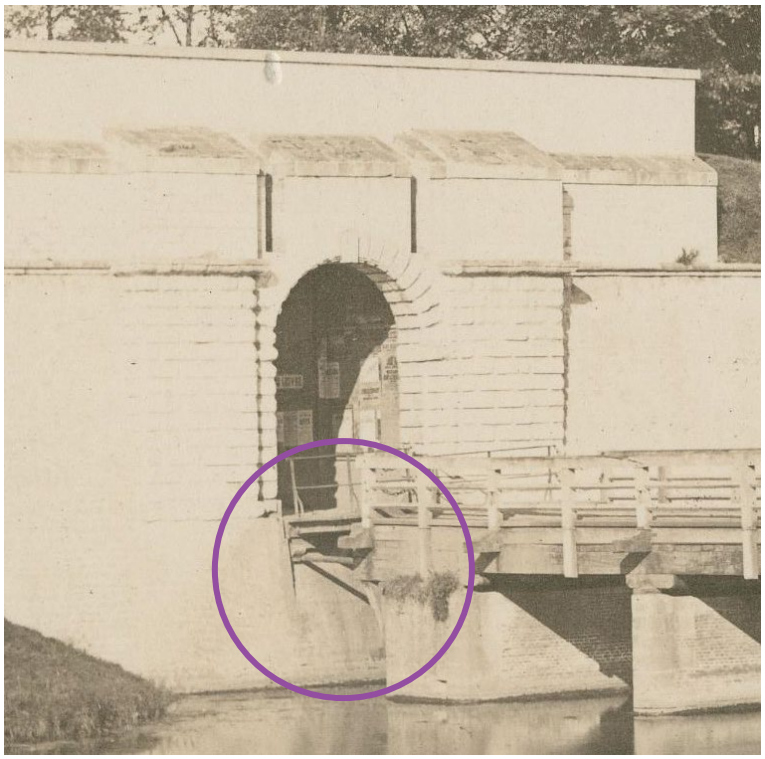

Figuur 24. Detail van foto van G. Hermans van de Begijnenpoort rond 1860 (zie figuur 13) met aanduiding van de schuine zone onder de ophaalbrug - (© FelixArchief PB#1316).

Figuur 25. Archeologische resten van de Begijnenpoort (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Figuur 26. Op beide foto's zijn de archeologische resten van de witstenen façade van de Begijnenpoort te zien. De centrale schuine muurpartij met regelmatige blokken kalkzandsteen behoort tot de verbouwingsfase van 1806 toen de brug werd vernieuwd - (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

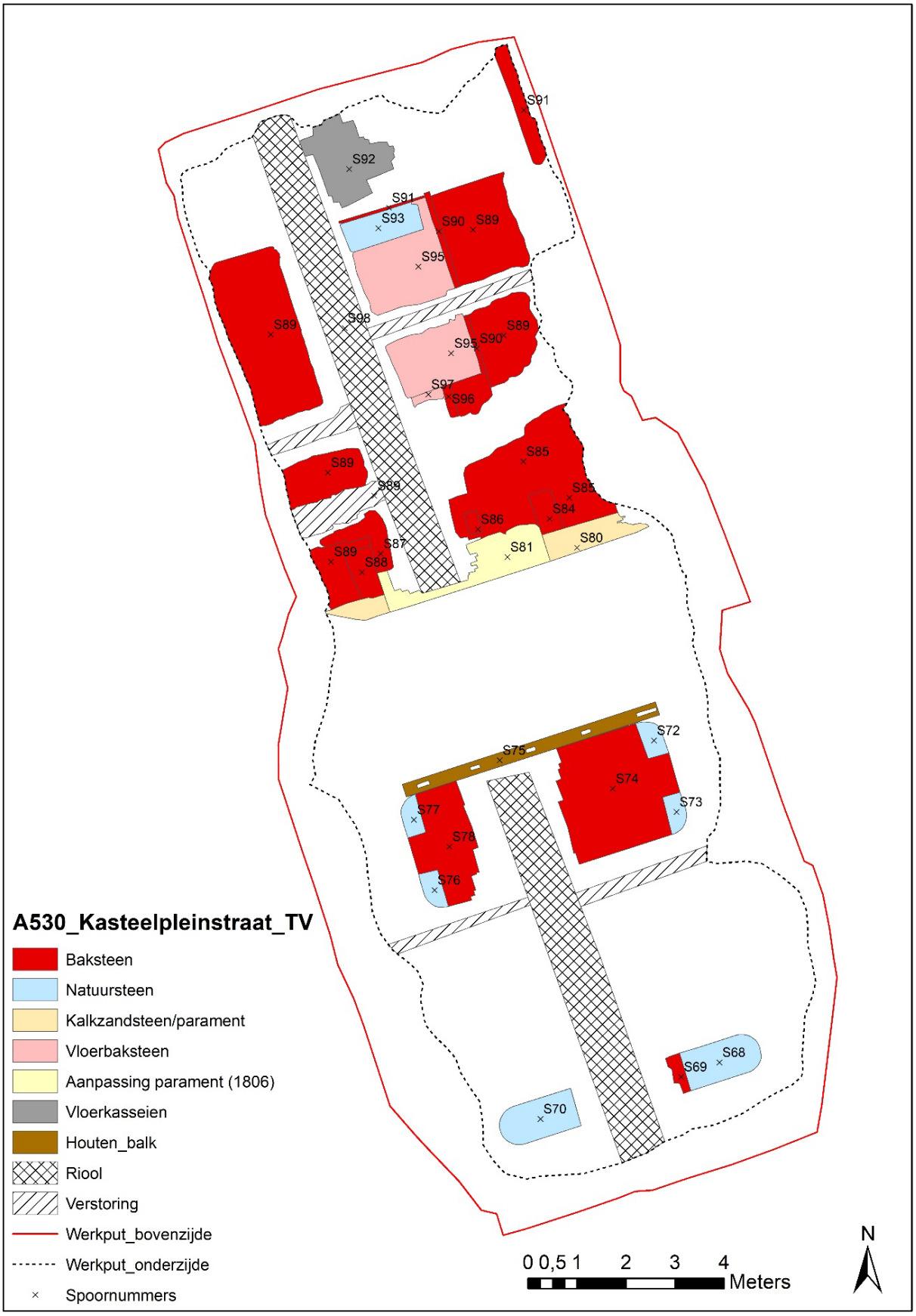

Figuur 27. Opgravingsplan van de toevalsvondst op het Kasteelpleinstraat – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Spoor 80 – origineel parament van de poort

De westelijke zijde van het de Begijnenpoort, de voormalige voorzijde, heeft een parament in witte kalkzandsteen. Het gebruik van dit gesteente in het parament is karakteristiek voor de Spaanse Omwalling[12]. Het centrale deel vertoont een aanpassing (S81) uit 1806 wanneer de poort opnieuw geopend werd. Aan beide zijden ervan en onder het schuine gedeelte loopt het originele parement door. De muur kon tot een diepte van ongeveer 2 m gevolgd worden, dieper kon het onderzoek niet gaan wegens stijgend grondwater en de begrenzing van de verstoring (uitgraving).

Het parament bestaat uit witte kalkzandsteen. De stenen zijn gekapt met een frijnslag (bewerking van natuursteen, voornamelijk als sierbewerking) en vertonen sporen van verwering. Er konden 14 steenrijen worden vrij gelegd met een hoogte van 11 cm per rij. Er werd gebruik gemaakt van grote (42 cm lang) en kleine stenen (21 cm lang). Het gehele front verloopt lichtjes schuin.

Figuur 28. Zich op de façade van de Begijnenpoort van bovenaf. De schuine helling van deze façade is hier goed te zien, evenals de zone die extra schuin loopt onder de ophaalbrug – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Het parament werd in een latere periode opnieuw gevoegd gezien de mortel overwegend trasmortel betrof; een typisch grijze mortel met kleine brokjes houtskool die gebruikt wordt vanaf de 19de eeuw. Onder deze grijze mortel zaten resten van de oorspronkelijke 16de-eeuwse, beige zandmortel. Op sommige plaatsen was er tegen de grijze trasmortel een dun laagje grijs/lichtbruine kalkmortel gesmeerd. Mogelijk om op het moment van de restauratie het kleurverschil tussen beide mortels te verdoezelen. Hier en daar zijn dagstrepen (horizontale lijnen in voegen om horizontale karakter van de gevel te benadrukken) te zien in de trasmortelvoegen. Deze aanpassingen dateren uit 1806.

[12] Minsaer *et al.* 2009.

Figuur 29. Detailfoto van het parament van de fundering S80 – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Spoor 81 – latere aanpassing in het parament van de poort

Het centrale, hellende deel van het parament is een aanpassing uit 1806 (zie figuur 27) om het bewegende deel van de ophaalbrug te laten rusten. Het gaat over 12 steenrijen over een breedte van 3,10 m. Deze blokken zijn ook in witte kalkzandsteen maar veel strakker gekapt dan die van het originele parament. Ze hebben een randslag van 2-2,5 tot 3 cm aan de korte zijden, niet aan de lange zijden, en frijnslag in het midden.

Verder zijn er heel wat 'druipsporen' van teer op het centrale deel van het front. Het gebruik van teer is in verband te brengen met de brug die zich hierboven bevond. Op 1,10 m van de noordelijke kraagsteen (S82) situeerde zich op 1 meter onder de bewaarde bovenzijde van het massief een verkoolde plek van 18x10 cm, vermoedelijk de afdruk van een afgebrande balk, ooit onderdeel van de brugconstructie.

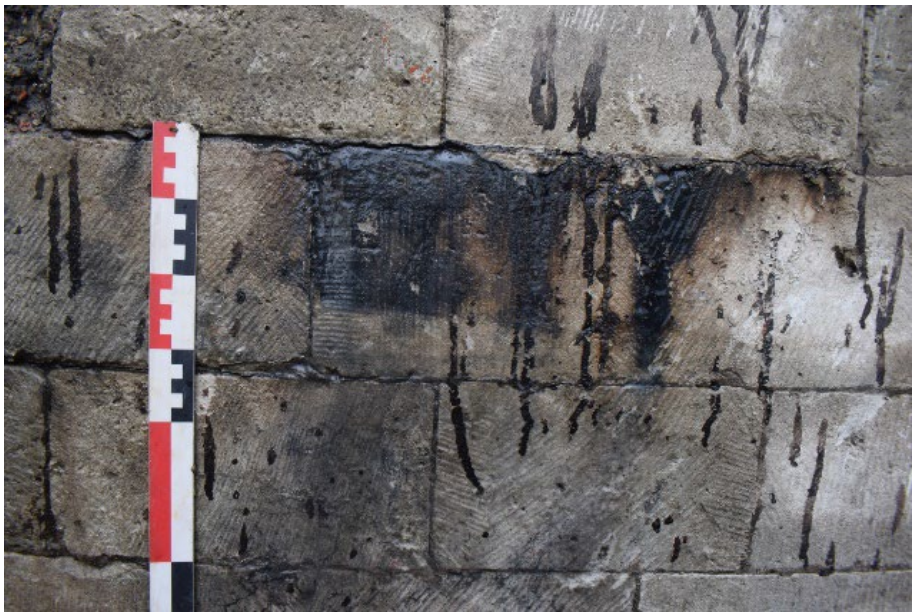

Figuur 30. Detail van de verkoolde zone en van de druipsporen van teer op het parament – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Figuur 31. Detail van het parament waar de aangepaste zone duidelijk te zien is – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Spoor 82 – de noordelijke sokkel van de poortdoorgang

Deze noordelijke sokkel betrof een steen van 46x24 cm bovenaan, met daaronder een steen van 22x18 cm. Beide waren in witte kalkzandsteen met frijnslag en een randslag van 3 cm langs de zuidelijke zijde. De onderste steen was zwaargehavend, een groot deel was afgebroken. Ze behoren tot de originele fundering van de poortdoorgang.

Figuur 32. Spoor 82 – de noordelijke sokkel van de poortdoorgang – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Spoor 83 – de zuidelijke sokkel van de poortdoorgang

De zuidelijke sokkel betrof een steen van 40x25 cm bovenaan met daaronder een steen van 26x13 cm. Beide waren in witte kalkzandsteen zonder verdere vastgestelde bewerking.

Figuur 33. Spoor 83 – de zuidelijke sokkel van de poortdoorgang – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Figuur 34. Detail van het opgravingsplan van de Begijnenpoort – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Spoor 84

Spoor 84 (48x100 cm) situeert zich boven op de noordelijke kraagsteen S82 (figuur 34 en 35). Het is een laag bestaande uit een mengeling van fragmenten witte kalkmortel, leisteen en bakstenen tegels. Deze laag had tot doel een plat en horizontaal vlak te creëren waarop een balk van de ophaalbrug kon rusten wanneer deze gesloten werd.

Spoor 85

Spoor 85 is een structuur van 120/200x135 cm (oppervlakte bovenaan) meteen achter de façade van de Begijnenpoort bestaande uit oranjerode bakstenen (20x9x4,5 cm) en gevoegd met een lichtbeige kalkmortel (figuur 34 en 35). Deze zone correspondeert met de zone van de herstelling in de façade en is vermoedelijk eveneens een herstelling van de poort.

Spoor 86

Spoor 86 is een rechthoekig vlak van 55x25 cm meteen achter de façade van de Begijnenpoort bestaande uit leistenen met als doel horizontaal vlak te creëren waarop een balk van de ophaalbrug kon rusten wanneer deze gesloten werd (figuur 34 en 35).

Figuur 35. Sporen 84, 85 en 86 – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Spoor 87

Spoor 87 is een rechthoekig vlak van 60x30 cm meteen achter de façade van de Begijnenpoort bestaande uit leistenen en bakstenen tegeltjes met als doel horizontaal vlak te creëren waarop een balk van de ophaalbrug kon rusten wanneer deze gesloten werd. Spoor is gelijkaardig aan S86.

Spoor 88

Spoor 88 is eveneens een rechthoekig spoor van 46/62x90 cm meteen achter de façade van de Begijnenpoort bestaande uit een lichtgrijze kalkmortellaag met houtskoolspikkels en een weinig kiezel in en bakstenen, tegelfragmenten en leistenen. Doel is opnieuw een horizontaal vlak te creëren waarop een balk van de ophaalbrug kon rusten wanneer deze gesloten werd.

Figuur 36. Sporen 87 en 88 – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Spoor 89

Op verschillende plaatsen in de fundering van de Begijnenpoort bevonden zich delen van het originele 16de-eeuwse massief. Dit bestond uit een bakstenen structuur met roodoranje bakstenen in verschillende formaten: 16x7x4 cm, 21x9x5 cm en 22,5x9x5 cm. Hier en daar is gebruik gemaakt van lichtroze en gele bakstenen of van fragmenten in natuursteen. De mortel was een lichtbruine kalkmortel met veel en grote brokjes kalk en een weinig houtskoolspikkels. Tijdens het onderzoek kon de muur maar op één plaats nog in opstand gezien worden, daar was de structuur 9 steenrijen hoog in willekeurig metselverband met voegen van 2 à 3 cm dik.

Figuur 37. Spoor 89 D – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Figuur 38. Spoor 89 A en B: de zijmuur van de poort werd op het 19de-eeuwse afbraakniveau doorbroken door een afwateringsgoot afgedekt met een deel gerecupereerde kalkzandstenen (wellicht van de poort) die aansloot op de centrale riolering – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Figuur 39. Spoor 89 C – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Figuur 40. Overzicht structuur met zicht op origineel massief – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Spoor 90

Spoor 90 is een bakstenen muurtje van 10 cm breed en een bewaarde hoogte van 53 cm tegen het noordelijk deel van het originele massief aan. Het is een voorzetwandje met een duidelijke bouwnaad ten opzichte van dit originele massief.

De oranjerode bakstenen (16,5x7x4 cm) zijn gevoegd met een lichtbruine/gele kalkmortel met kleine kalkspikkels.

Figuur 41. Spoor 90 – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Spoor 91

Spoor 91 bestaat uit drie massieven langs de noordelijke zijde van de uitgraving en meteen achter de fundering van de Begijnenpoort. Deze structuren functioneerden als keermuur van de aarden wal langs weerzijden van de toegang en de poort.

Het gaat om compacte massieven waardoor het niet mogelijk was afzonderlijke baksteenmaten te nemen. De structuren bevatten een mengeling van roodoranje, lichtroze en gele bakstenen. De gebruikte mortel was dezelfde als die van het originele massief: lichtbruine kalkmortel met veel en grote brokjes kalk en een weinig houtskoolspikkels. Het gebruik van deze combinatie van bakstenen komt meer voor en kan geïnterpreteerd worden als behorend tot de originele bouwfase van de Begijnenpoort.

Figuur 42. Spoor 91 – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Spoor 92 - kasseiweg

Spoor 92 is een kasseistrook van 150x200 cm (bewaarde afmetingen), nu op 40 cm van de noordelijke muur van de Begijnenpoort maar origineel tot tegen de poort.
Het wegdek is samengesteld uit verschillende soorten kasseien (grijsblauw, bruin, oranjerood, witgrijs) en er zitten ook wat kalkzandstenen tussen. De afmetingen variëren eveneens (18x9, 11x8 cm). Dit kasseien wegdek is een restant van het originele wegdek van de straat achter de Begijnenpoort. En kan wijzen op het originele niveau van de doorgang van de Begijnenpoort.

Figuur 43. Spoor 92 – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Spoor 93 – 'dorpel'

Spoor 93 is een rechthoekige steen (60x155x10 cm) in blauwe hardsteen ingewerkt in het bakstenen vloertje (S95). De steen is in slechte staat, heel wat afschilferingen, en er zit een witroze mortellaag bovenop. Deze steen bevindt zich centraal in de poortdoorgang (zie figuur 34) en is mogelijk de originele toegang/dorpel vanuit de stad tot het poortgebouw.

Figuur 44. Spoor 93 – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Spoor 94 - muur

Spoor 94 is een muurtje bestaande uit bakstenen van 17x7,5x4 cm en 20x9x4 cm. Er zijn zeven steenrijen bewaard, goed voor een hoogte van 45 cm. Er is gebruik gemaakt van een lichtgrijze/lichtgroene mortel en een zandige kalkmortel met een weinig spikkels kalk en houtskool. In deze muur zit de rechthoekige blauwe hardsteen (S93) verwerkt. In de westelijke hoek van de muur is opvulling met tegels en leistenen te zien om zo het niveau 'recht' te krijgen onder de blauwe hardsteen.

Figuur 45. Spoor 94 en detailfoto van de opvulling onder de blauwe hardsteen – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Spoor 95 - vloer

Spoor 95 is een bakstenen vloertje in de noordwestelijke helft van het poortmassief. De vloer bestaat uit grote roodoranje bakstenen (22x10x5 cm) en is gevoegd met een lichtgrijze tot lichtgele kalkmortel met een weinig kalkspikkels en wat houtskoolspikkels. Het vloertje wordt weliswaar doorbroken door een (relatief recente) aansluiting op de riolering maar de totale breedte van de vloer zou 3,26 m bedragen hebben.

Figuur 46. Spoor 95 – links en rechts van de verstoring door de aansluiting op de riool – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Spoor 96 - muur

Spoor 96 is een 19 cm breed voorzetmuurtje bestaande uit bakstenen (18x8,5x4 cm) en gevoegd met lichtgrijze tot lichtgroene kalkmortel met fijne kalkspikkels en zeer weinig houtskoolspikkels.

Figuur 47. Spoor 96 – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Spoor 97 - vloer

Spoor 97 is een stukje vloer behorend tot S95 bestaande uit bakstenen (22x..x4 cm) die allemaal op de zij liggen en gevoegd zijn met lichtgrijze tot lichtgroene zandige kalkmortel met een weinig kalkspikkels en zeer weinig houtskoolspikkels. Bedenking is of dit stukje vloer misschien een niveauverschil overbrugt.

Figuur 48. Spoor 97 – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Spoor 98 - riool

Spoor 98 is de grote riool die doorheen het hele massief van de Begijnenpoort loopt van noord naar zuid. De riool bestaat uit bakstenen muren (18x8x4 cm) gevoegd met grijze trasmortel van 18 cm breed en 1 meter hoog. De riool is 85 cm breed en afgedekt met blauwe hardstenen van 60 cm breed. De dekstenen zijn ruw afgewerkt en hebben formaten variërend van 1 m tot 75 cm en een dikte van 12 cm. De totale breedte van verstoring door de riolering bedraagt 1,45 m. De riool was nog in werking bij de aanvang (en tijdens) de werken. Dit type riool werd na de afbraak van de omwalling in 1865 op meerdere plaatsen aan de leien aangelegd als uitbreiding van het bestaande ruiensysteem.

Figuur 49. Spoor 98 – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

7.2.2.2 De brugpijlers

Toen de Begijnenpoort in 1806 opnieuw in gebruik genomen werd, legde men een houten brug op bakstenen pijlers aan voor de poort. Het laatste deel van deze brug was een ophaalbrug waardoor de eerste pijler groter en robuuster was dan de andere pijler(s), hier kwam namelijk het deel van de brug dat kon worden neergelaten op terecht.

A. Eerste brugpijler

Figuur 50. Detailtekening van de archeologische resten van de eerste brugpijler – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Figuur 51. Noordelijke brugpijler (gezien vanaf het noorden) – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

De eerste brugpijler is volledig bewaard en zat op ± 5,20-5,50 m TAW. De afmetingen bedragen 5,60 m x 2,4 m. De pijler wordt verstoord door riool S98. Het grootste deel van de pijler bestaat uit een bakstenen massief, de hoeken zijn decoratief gevormd met blauwe hardsteen. Deze pijler bevond zich op 3,35 m van de Begijnenpoort.

Spoor 74 en 78 – bakstenen massief

Deze sporen betreffen het bakstenen massief waaruit deze pijler bestaat. De opsplitsing tussen beide sporen is veroorzaakt door de riool S98 die het massief doorsnijdt. De bakstenen hebben een afmeting van 19x8,5x4 cm en zijn gevoegd met grijze mortel. De bovenste laag/bovenzijde is geconstrueerd met bakstenen die op hun kant liggen, de lagen eronder zijn in kops/streks metselverband.

Sporen 72-73-76-77 – blauwe hardstenen hoeken

De hoeken van de brugpijler zijn geconstrueerd in blauwe hardsteen. Het gaat om blokken in twee afmetingen met de ronding van de hoek erin gekapt. De blokken verspringen om en om zodat er een (decoratieve) vertanding ontstaat. De stenen zijn gedecoreerd met een ruw gepunt vlak en een randslag.

Figuur 52. Blauwe hardsteen die de hoeken vormen van de brugpijler – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Bij elk van de hoeken is er in de tweede steen (van bovenaf gezien) een letter D met dubbel beentje gebeiteld. Dit is vermoedelijk het plaatsingsteken.

Figuur 53. De letter D die in elke tweede blauwe hardsteen van de hoeken gebeiteld werd – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Spoor 75 en 79 – houten balk met natuurstenen steunen

Op één meter onder de bovenzijde van deze brugpijler bevond zich een houten balk als onderdeel van de ophaalbrug (S75) . Deze balk was in doorsnede 26 cm breed en 20 cm hoog. In de balk waren vijf gaten die overeenkomen met de natuurstenen steunen die zich onder de balk bevinden (S79). De balk steunt op deze natuurstenen maar tussen de balk en de steun ligt wel telkens een houten plaatje. Afstand tussen deze gaten bedraagt 97 cm en de afmetingen van de gaten zijn 20x9 cm. Het gaat om dookgaten om de verbinding te garanderen, in elk van de gaten zit dan ook een houten staak.

Figuur 54. Eerste pijler met houten balk als onderdeel van de ophaalbrug gezien vanaf het noordoosten – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Figuur 55. Detail van de dookgaten in de balk op de eerste pijler – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

De natuurstenen steunen hebben een plat vlak waarop de balk steunt en dan vervolgens een kromming naar onder toe, tot tegen de muur. Er is een kleine afwijking in maten en in tussenafstand bij deze steunen. Er is ook een variatie van brede en smallere steunen (om en om). Hieronder worden de maten van deze steunen weergegeven in centimeter en dit van noord naar zuid (figuur 53).

Steunen N-Z	Breedte in cm	Hoogte in cm	Lengte plat vlak in cm	Tussenafstand naar volgende in cm
Steun 1	25	25	31	79
Steun 2	19	25	30	96
Steun 3	25	28	29	100
Steun 4	20	24	30	79
Steun 5	25	24	30	/

Tabel 1 : Afmetingen van de natuurstenen steunen (S79) onder de houten balk van de ophaalbrug (S75).

Figuur 56. Eén van de natuurstenen steunen onder de houten balk – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

B. Tweede brugpijler

Deze brugpijler lag ten westen van de eerste op 4,3 m afstand. Deze pijler ondersteunde het brugdek. Op de foto (figuur 23) is deze nog duidelijk te zien.

De afmetingen van de pijler bedroegen 5,55 m x 80 cm en de pijler bevond zich op ± 5,15 m TAW. Ook hier was de pijler bewaard tot op de originele hoogte. De pijler werd eveneens in twee delen gedeeld door riool S98. Deze brugpijler bestond uit een bakstenen massief met hoeken gecreëerd in blauwe hardsteen.

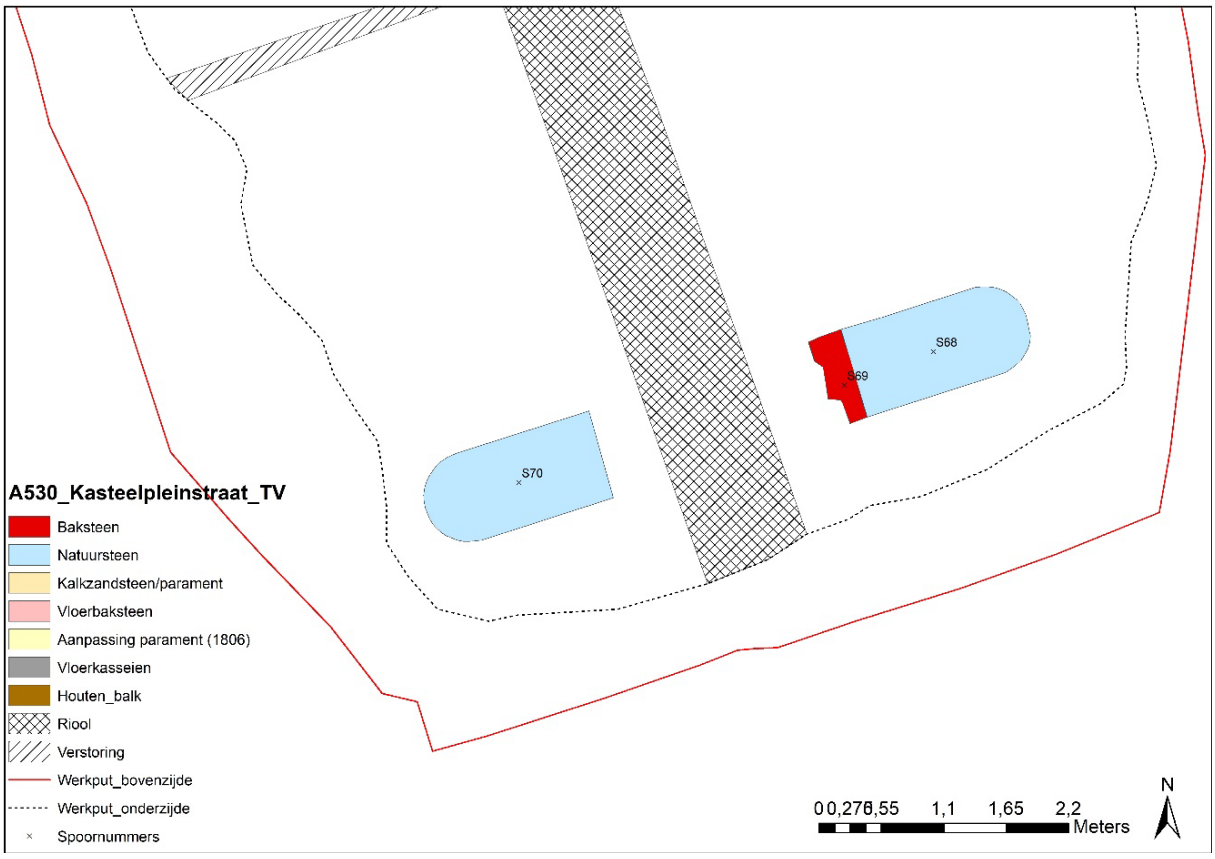

Figuur 57. Detailtekening van de archeologische resten van de tweede brugpijler – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Figuur 58. Noordelijk deel van de pijler – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Figuur 59. Zuidelijk deel van de pijler – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Sporen 68 en 70 – blauwe hardsteen

Langs beide zijden werd de hoek van de brugpijlers gecreëerd in blauwe hardsteen. De hele bovenzijde was afwerkt met een grote blauwe hardsteen en daaronder bevond zich een iets kleiner exemplaar. Telkens waren de stenen volledig afgerond langs de buitenzijden.

De bovenste dekstenen hadden een afmeting van 1,60 m lang x 28,5 cm hoog. Bovenop was er een strook van 1,55 m lang en 33 cm een ruw gepunt vlak. Langs het platte vlak was er langs beide zijden een afgeschuind deel van 24 cm met een 'verval' van 8,5 cm. Deze schuine zijdes waren versierd met frijnslag en onderaan een horizontale boord met evenwijdige beitelslagen.

Figuur 60. Bovenaanzicht van de blauwe hardstenen deksteen – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

De kleinere stenen eronder zijn 80 cm lang maar de andere maten konden niet worden afgelezen doordat het niet dieper werd uitgegraven. Deze stenen hadden eveneens een gepunt vlak in het middel en een randslag langs de zijkanten.

In de zuidelijke helft is er in deze tweede/onderste blauwe hardsteen opnieuw een letter D met dubbel beentje gekapt, gelijk aan die van de grote brugpijler. In de blauwe hardsteen van de noordelijke helft van deze brugpijlers was dit niet het geval.

Langs beide zijden waren er opnieuw heel wat druppels en stroken teer te zien, een overblijfsel van de brug die hierop rustte.

Figuur 61. Letter D gekapt in de tweede blauwe hardsteen langs de zuidelijke helft – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Spoor 69 en 71 – bakstenen massief

Naast de blauwe hardstenen bestaat de rest van de brugpijler uit een bakstenen massief met bakstenen van 20x8x5 cm en gevoegd met een grijze mortel. De bovenste laag is gelegd in de breedte van de pijler en volgens dezelfde vorm als de blauwe hardsteen, dus ook met de afgeschuinde kanten. Om op dezelfde diepte uit te komen, is er onder deze bovenste laag bakstenen een laag tegels van 3 cm gelegd. Daaronder is er een gewoon metselverband in horizontale richting.

Figuur 62. Bakstenen massief van de brugpijler – (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

7.3 VONDSTEN

Er werden geen archeologische vondsten gedaan in de opvullingslagen of in andere zones van de uitgraving.

7.4 STALEN

Er werden 10 stalen genomen voor eventueel verder onderzoek of ter referentie.

Het verder onderzoek betreft vooral de natuursteen, namelijk naar de precieze steensoort en groeve. Met de baksteenstalen wordt geleidelijk aan een referentiecollectie opgebouwd van de bakstenen van de verdedigingswerken in Antwerpen. Dit kan mogelijk van dienst zijn bij toekomstige ontdekkingen.

Van de Begijnenpoort en de brugpijlers werden in het totaal 5 baksteenstalen genomen (M44-48). Van het parament van de Begijnenpoort werden twee blokken kalkzandsteen verzameld, één van het originele parament (M50) en één van de aanpassing uit 1806 (M49). Er werd ook een mortelstaal genomen (M51). Ten slotte werden ook een kassei (M52) en een fragment van de blauwe hardstenen dorpel (M53) meegenomen.

7.5 INTERPRETATIE VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE

De archeologische resten die werden aangetroffen bij de toevalsvondst op de hoek van de Britselei en de Kasteelpleinstraat zijn onderdeel van de 16de-eeuwse Begijnenpoort en de 19de-eeuwse brug die er nadien aan toegevoegd werd met tegelijkertijd aanpassingswerken aan het poortgebouw.

Het overgrote deel van de resten zijn het massief en het parament van de Begijnenpoort zelf. Deze werd in 1570 gebouwd als een nieuwe toegang tot de stad nadat, door de bouw van de citadel, het zuidelijke verloop van de omwalling aangepast diende te worden.

De Begijnenpoort had een bakstenen massief en een parament in natuursteen. Dit is te zien op de plannen uit de 19de eeuw (figuren 14, 15 en 21) en op een foto uit 1860 (figuur 13) die net voor de afbraak gemaakt werd. Tijdens het archeologisch onderzoek kwam alles van deze poort beneden maaiveld aan het licht. Op het massief zelf waren verschillende aanpassingen waar te nemen, veroorzaakt door verbouwingen binnenin het poortgebouw.

In 1806, nadat het voorliggende ravelijn vervangen was door een lunet (Montebello), werd de poort voorzien van een vaste brug over de gracht. Deze brug verving een houten voorganger. De brug werd gedragen door vaste bakstenen pijlers met afgeronde hoeken in blauwe hardsteen. Het laatste deel van de brug was een ophaalbrug waardoor de eerste pijler een heel stuk breder was dan de andere pijlers. Dit is eveneens duidelijk te zien op de foto uit 1860. De herstellingen in het parament van het poortgebouw dateren ook uit deze periode.

Tijdens het archeologisch onderzoek kwamen twee brugpijlers aan het licht: de eerste, bredere pijler en een tweede, gewone pijler. Op de eerste pijler was langs de noordelijke zijde een houten balk op natuurstenen steunen bewaard, deze behoort tot het mechanisme van de ophaalbrug.

Ten noorden van de resten van de Begijnenpoort werden twee bakstenen muren waargenomen die de aarden wal tegenhielden en op die manier de toegang tot de stad doorheen de poort vrijwaarden. Er werden ook nog resten van de kasseiweg vrij gelegd.

Zowel de resten van de poort zelf als die van de brugpijlers werden verstoord door een relatief recente riolering. Deze riolering werd -vermoedelijk- begin 20ste eeuw dwars doorheen deze structuren aangelegd zonder rekening te houden met de archeologisch waarde ervan. Deze riool was ten tijde van het onderzoek nog in werking wat het uiteraard niet gemakkelijk maakte de resten op een goede manier vrij te leggen en in kaart te brengen. De locatie van de nieuwe riolering, wat uiteindelijk de oorzaak was van de toevalsvondst, werd een klein beetje aangepast zodat de resten maximaal bewaard konden blijven in de ondergrond. Tijdens het onderzoek konden de resten op veel interesse rekenen van buurtbewoners, bezoekers en Antwerpenaars.

7.6 SYNTHESE VAN DE KENNIS OVER DE ARCHEOLOGISCHE SITE

Op basis van het uitgevoerde onderzoek kunnen de volgende onderzoeksvragen beantwoord worden:

- **Waartoe behoren deze bakstenen funderingsresten?**

De aangetroffen funderingsresten behoorden tot de 16de-eeuwse Begijnenpoort (1570) en de bijhorende brug die er in 1806 aan werd toegevoegd. Het gaat over het massief/fundering en parament van de poort naast twee brugpijlers waarvan de eerste robuuster is doordat ze de ophaalbrug moest dragen. Er bleef nog een houten balk op natuurstenen steunen bewaard van het mechanisme van de ophaalbrug.

- **Hoe oud zijn deze structuren? Behoren ze tot eenzelfde fase?**

Het massief van het poortgebouw dateert uit 1570 wanneer de poort aangelegd werd als nieuwe toegang in het vernieuwde stukje stadsmuur. Er zijn verschillende verbouwingen en aanpassingen op af te lezen, veroorzaakt door verbouwingen in het poortgebouw. Het natuurstenen parament van de poort bleef eveneens goed bewaard. De herstellingen in het parament dateren uit de 1806 wanneer er werken aan de poort uitgevoerd werden.

De twee bakstenen pijlers dragen de houten brug die hier in 1806 werd aangelegd. Voordien was de poort bereikbaar via een kleinere houten brug maar deze werd dus vervangen door een houten (ophaal)brug op gemetselde pijlers. Dit gebeurde nadat het ravelijn tegenover de poort vervangen werd door lunet Montebello.

- **Hoe werden de funderingsresten opgebouwd?**

De resten van de Begijnpoort tonen een typische opbouw die ook elders bij delen van de Spaanse omwalling is aangetroffen[13]. De massieve bakstenen muurkern werd aan de grachtzijde afgewerkt met een parement uit kalkzandsteen. De bakstenen toonden de typische afwisseling van gele en rozerode kleuren, die ook elders in het metselwerk van de 16de-eeuwse omwalling wordt aangetroffen.

- **Kunnen deze waarnemingen gekoppeld worden aan wat uitgeschreven, grafische, cartografische en fotografische bronnen is geweten over deze constructies?**

De aangetroffen structuren kunnen duidelijk gekoppeld worden aan het historisch bronnen- en kaartmateriaal. Er zijn meerdere plannen overgeleverd waarop de Begijnenpoort en -brug te zien zijn en deze komen overeen met wat tijdens het archeologisch onderzoek aan het licht kwam. Wanneer de resten op de historische kaarten geplot worden, is dit ook meteen duidelijk. Gezien de goede bewaringstoestand van de archeologische resten was het boeiend een stukje van het Antwerpse verleden terug te zien en te kunnen registreren.

[13] Minsaer *et al.* 2019.

Figuur 63. De archeologische resten geplot op een historische kaart uit de 19de eeuw (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

8 SAMENVATTING

Van 1542 tot 1554 werd Antwerpen versterkt met een gebastioneerde omwalling, de zogenaamde Spaanse omwalling. Eén van deze bastions was het Begijnenbolwerk dat zich net voor de middeleeuwse poort het *Begijnenhol* bevond.

Amper vijftien jaar na de voltooiing van de Spaanse omwalling beval Alva in 1568 tot de bouw van een citadel. Door de aanleg van deze citadel breidde de stad een flink stuk naar het zuiden uit en werd de stadsmuur tussen de Keizerspoort en de Kronenburgpoort geslecht. De Begijnenpoort werd verlegd van haar oude plaats naar het kruispunt van de Britselei en Kasteelpleinstraat, op het traject van de nieuwe verbindingswal tussen de citadel en de Keizerspoort. Deze nieuwe Begijnenpoort werd in 1568 gebouwd en stond drie eeuwen lang overeind.

In 1577 en 1585 legde het protestantse stadsbestuur nieuwe verdedigingswerken aan en werd voor de Begijnenpoort een ravelijn opgetrokken. Wanneer in het begin van de 19de eeuw nieuwe voorwerken worden aangelegd, voorziet het keizerlijk decreet van 17 september 1806 de bouw van een lunet voor de Begijnenpoort ter vervanging van dit inmiddels verouderde ravelijn. De Begijnenpoort werd opnieuw geopend en er werd een brug en een wachthuisje gebouwd. In 1866 werd de Begijnenpoort uiteindelijk gesloopt.

Tijdens het uitvoeren van rioleringswerken in de Kasteelpleinstraat in 2021, stootte men op archeologische resten. De uitgravingen werden in opdracht van het agentschap Onroerend Erfgoed verdergezet onder begeleiding van de dienst archeologie van de stad Antwerpen als toevalsvondst. Het bleek om de funderingsresten van de Begijnenpoort en twee brugpijlers van de bijhorende brug te gaan. Er werd voldoende tijd gecreëerd om een archeologisch onderzoek uit te voeren en de archeologische resten te inventariseren en interpreteren. De resten waren wel doorsneden door een relatief recente, nog werkende, riolering.

Er werd een groot deel van de (fundering van de) Begijnenpoort aan het licht gebracht. Het origineel massief bleef grotendeels gevrijwaard; er zijn ook wat verbouwingen en aanpassingen te zien. Het oorspronkelijke parament in witte kalkzandsteen was nog bewaard, wel met enkele latere herstellingen, vermoedelijk uit 1806. Van de brug bleven twee brugpijlers bewaard. De eerste, die de houten ophaalbrug moest dragen, was robuuster en breder. Langs de noordelijke zijde van deze pijler was een houten balk bewaard als onderdeel van het mechanisme van de ophaalbrug. De tweede pijler was beduidend smaller. De brugpijlers dateren uit 1806, zijn in baksteen opgetrokken met hoeken afgewerkt in blauwe hardsteen. Op meerdere plekken is hier de letter D met dubbel beentje ingekapt, dit zijn plaatsingstekens.

Er werd voldoende tijd voorzien voor het archeologisch onderzoek. Hierdoor konden de resten op een correcte manier geregistreerd en geïnventariseerd worden. Met een drone werden 3D-beelden gemaakt voor een optimale ontsluiting. Het onderzoek en de vondsten kon op veel belangstelling rekenen van bezoekers, omwonenden en Antwerpenaars.

Dit resultaat en deze resten dragen bij aan de vergroting van onze kennis aangaande de Spaanse omwalling. Zeker van deze zone, die pas gecreëerd werd na de oprichting van de citadel, was archeologisch nog niet veel gekend. De stalen die werden genomen, kunnen in de toekomst ter referentie dienen.

De stalen en de onderzoeksdocumenten worden definitief gedeponeerd in het Erkend Onroerend Erfgoedddepot van de stad Antwerpen.

Figuur 64. 3D-registratie van de archeologische resten – (© agentschap Onroerend Erfgoed, foto Johan Van Laecke - https://skfb.ly/6YYun).

9 BIBLIOGRAFIE

9.1 LITERATUUR

BERTELS I. & VAN GOETHEM H. 2009: Vergankelijke stedelijke ruimte. De afbraak van de Spaanse omwalling in de 19de eeuw, in *Antwerpen versterkt. De Spaanse omwalling vanaf haar bouw in 1542 tot haar afbraak in 1870*, red. P. LOMBAERDE, Antwerpen, 2009, 118-145.

BOGAERTS B. & MINSAER K. 2005: De versterkingsgordel van Antwerpen. Resultaten van het archeologisch onderzoek in 2004 naar aanleiding van de heraanleg van de leien, in *Archaeologia Mediaevalis 28*, 81-83.

GEERST K. 2009: Fortificatiebouwers in Antwerpen in de 16de eeuw, in *Antwerpen versterkt. De Spaanse omwalling vanaf haar bouw in 1542 tot haar afbraak in 1870*, red. P. LOMBAERDE, Antwerpen, 62-91.

GILS R. 2009: De Spaanse omwalling en de vesting Antwerpen van het Oostenrijkse tot in het Belgische tijdperk (1714-1870), in *Antwerpen versterkt. De Spaanse omwalling vanaf haar bouw in 1542 tot haar afbraak in 1870*, red. P. LOMBARDE, Antwerpen, 92-117.

JACOBS P., LOUWYE S. & POLFLIET T. 2002: Toelichting bij de Quartairgeologische Kaart, kaartblad 15 Antwerpen, Gent, 2002.

LOMBAERDE P. (red.) 2009: Antwerpen versterkt. De Spaanse omwalling vanaf haar bouw in 1542 tot haar afbraak in 1870, Antwerpen.

MINSAER K. 2009: Archeologisch onderzoek van de Spaanse omwalling, in het bijzonder de site van de Keizerspoort, in *Antwerpen versterkt. De Spaanse omwalling vanaf haar bouw in 1542 tot haar afbraak in 1870*, red. P. LOMBAERDE, Antwerpen, 146-181.

MINSAER K., VEECKMAN J., MARTENS F., CELIS, D., HENDRIKS V., VANSWEEVELT J. 2019: De zestiende-eeuwse omwalling van Antwerpen… met dank aan Gilbert Van Schoonbeke, in: SOLY H. (ed.) 2019: *Gilbert Van Schoonbeke. Visionair ondernemer in Antwerpens Gouden Eeuw*, Antwerpen, 174-209.

PRIMS F. 1936: Antwerpiensia. Losse bijdragen tot de Antwerpsche geschiedenis 10, Antwerpen, 204-205.

VAN RANST E. & SYS C. 2000: Eenduidige legende voor de digitale bodemkaart van Vlaanderen (schaal 1:20.000), Gent, 335.

9.2 DIGITALE BRONNEN

MARTENS F., GEERTS K. & MINSAER K. 2023: *Het zuidelijk deel van de omwalling in de Kasteelpleinstraat, Antwerpen. Eindverslag van een toevalsvondst* [online], https://id.erfgoed.net/archeologie/eindverslagen/2311 (geraadpleegd op 18 september 2024)

9.3 DIGITALE KAARTEN

ANONIEM *ca.* 1525: *Gezicht op Antwerpen, in vogelvlucht perspectief, vanuit het westen*, [online], http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.340696 (geraadpleegd op 18 september 2024)

GEOPUNT 2024 [online], Geopunt | Digitaal Vlaanderen (geraadpleegd op 18 september 2024)

VAN CAUKERKEN L. *ca.* 1700: *Chronycke van de stad Antwerpen*. Deel II, 31 [online], https://uurl.kbr.be/2098298 (geraadpleegd op 18 september 2024)

10 BIJLAGEN

10.1 LIJST VAN FIGUREN

Figuur 1. Kaart met kadastrale perceelnummers, perceelgrenzen en afbakening van het onderzochte gebied op het GRB (© Geopunt.be). 6

Figuur 2. Luchtfoto van het onderzochte gebied met aanduiding van het projectgebied (© Geopunt.be). 7

Figuur 3. Detail uit '*Antverpia in Brabantia*', *ca.* 1525 – Het Begijnenhol (cirkel) bevindt zich tussen Kronenburg- en de Sint-Jorispoort – (© http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.340696). 12

Figuur 4. Afbraak van de oude en bouw van de nieuwe vesten, met vooraan het begijnenbolwerk. Toestand rond 1545. Stadsgezicht '*Plus oultre*' in de Kronijk van Lodewijk van Caukercken, *ca.* 1700 – (© https://uurl.kbr.be/2098298) 13

Figuur 5. Houtsnede *Urbs Antverpia* van Virgilius Bononiensis (1565). Begijnenbolwerk in cirkel – (© Prentenkabinet – inventarisnummer MPM.V.VI.01.002). 13

Figuur 6. Ontwerp van de nieuwe verbindingswal tussen Keizerspoort en citadel – (© Archivo-colección Simancas - id PNKM82). 14

Figuur 7. De uitbreidingen in het zuiden van de stad met zowel de oude vestingmuur als de nieuwe verbindingswal tussen Keizerspoort en citadel met de nieuwe Begijnenpoort (cirkel). Plan '*De stadt van Antwerpen. Haer beghinsel ende vermeerderingen*' (1610) – (© Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer 12#4114). 15

Figuur 8. De afgebroken zuidelijke omwalling heeft plaats gemaakt voor het enorme kasteelplein, vooraan bevindt zich de nieuwe Begijnenpoort (cirkel). Plan Frans Hogenberg (1572) – (© Prentenkabinet – inventarisnummer MPM.V.VI.01.006). 15

Figuur 9. Detail plan Joris Hoefnagels (einde 16de eeuw). De Begijnenpoort (cirkel) tussen de citadel en de Keizerspoort met voorliggend ravelijn en brug over de vesten – (© Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer 12#5828). 16

Figuur 10. Detail plan Clarke (19de eeuw) – de cirkel duidt Begijnenpoort en -brug aan – (©Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer 12#4243). 17

Figuur 11. '*Citadelle [niet ingetekend!], Lunette Kiel, Kiel, Lunette St. Laurent, St. Laurent, Lunette Montebello'* (1852) – de cirkel duidt Begijnenpoort en -brug aan – (© Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer 12#5856). 17

Figuur 12. De afbraakwerken aan de Begijnenpoort in 1865 – (© Stadsarchief Antwerpen, FOTO-OF#4). 18

Figuur 13. De Begijnenpoort rond 1860 met achter de wallen de Begijnenvest. Foto G. Hermans – (© FelixArchief PB#1316). 19

Figuur 14. Tekening van de voorzijde van de Begijnenpoort door S. Mayer – (© FelixArchief 12#2500). 19

Figuur 15. Tekening van de poort aan de binnenzijde en de plattegrond door S. Mayer – (© FelixArchief 12#2501). 20

Figuur 16. Detail van figuur 7: De Begijnenpoort centraal in de verbindingswal geflankeerd door twee halfbastions (1610) – (© Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer 12#4114). 20

Figuur 17. Detail van het plan van Pieter Van der Heyden (1605). De Begijnenpoort centraal in de geflankeerd door twee halfbastions – (© Rijksmuseum Amsterdam, inventarisnummer RP-P-AO-17-36A). 21

Figuur 18. Detail van het plan Joris Hoefnagels. Begijnenpoort met -brug en ravelijn (1721-1774) – (© Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer 12#5828). 21

Figuur 19. Detail uit plan Clarke. Centraal de Begijnenpoort en - brug verbonden met lunet Montebello (19de eeuw) - (© Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer 12#4243). 22

Figuur 20. Detailkaart van de Begijnenpoort en -brug met grondplan, doorsnede en verschillende zichten (1835) – (© Provinciaal Architectuurarchief, Collectie Lode De Barsée/ Militaire kaarten Spaanse omwalling). 22

Figuur 21. Brugpijler opgegraven in 2004 (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 23

Figuur 22. Tenaille opgegraven in 2004 (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 24

Figuur 23. Toevalsvondst op de hoek van de Kasteelpleinstraat en de Britselei – archeologische resten van de Begijnenpoort en brug (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 25

Figuur 24. Detail van foto van G. Hermans van de Begijnenpoort rond 1860 (zie figuur 13) met aanduiding van de schuine zone onder de ophaalbrug - (© FelixArchief PB#1316). 26

Figuur 25. Archeologische resten van de Begijnenpoort (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 26

Figuur 26. Op beide foto's zijn de archeologische resten van de witstenen façade van de Begijnenpoort te zien. De centrale schuine muurpartij met regelmatige blokken kalkzandsteen behoort tot de verbouwingsfase van 1806 toen de brug werd vernieuwd - (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 27

Figuur 27. Opgravingsplan van de toevalsvondst op het Kasteelpleinstraat – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 28

Figuur 28. Zich op de façade van de Begijnenpoort van bovenaf. De schuine helling van deze façade is hier goed te zien, evenals de zone die extra schuin loopt onder de ophaalbrug – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 29

Figuur 29. Detailfoto van het parament van de fundering S80 – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 30
Figuur 30. Detail van de verkoolde zone en van de druipsporen van teer op het parament – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 30
Figuur 31. Detail van het parament waar de aangepaste zone duidelijk te zien is – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 31
Figuur 32. Spoor 82 – de noordelijke sokkel van de poortdoorgang – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 31
Figuur 33. Spoor 83 – de zuidelijke sokkel van de poortdoorgang – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 32
Figuur 34. Detail van het opgravingsplan van de Begijnenpoort – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 32
Figuur 35. Sporen 84, 85 en 86 – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 33
Figuur 36. Sporen 87 en 88 – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 34
Figuur 37. Spoor 89 D – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 34
Figuur 38. Spoor 89 A en B: de zijmuur van de poort werd op het 19de-eeuwse afbraakniveau doorbroken door een afwateringsgoot afgedekt met een deel gerecupereerde kalkzandstenen (wellicht van de poort) die aansloot op de centrale riolering – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 35
Figuur 39. Spoor 89 C – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 35
Figuur 40. Overzicht structuur met zicht op origineel massief – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 36
Figuur 41. Spoor 90 – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 36
Figuur 42. Spoor 91 – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 37
Figuur 43. Spoor 92 – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 38
Figuur 44. Spoor 93 – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 38
Figuur 45. Spoor 94 en detailfoto van de opvulling onder de blauwe hardsteen – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 39
Figuur 46. Spoor 95 – links en rechts van de verstoring door de aansluiting op de riool – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 39
Figuur 47. Spoor 96 – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 40
Figuur 48. Spoor 97 – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 40
Figuur 49. Spoor 98 – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 41
Figuur 50. Detailtekening van de archeologische resten van de eerste brugpijler – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 42
Figuur 51. Noordelijke brugpijler (gezien vanaf het noorden) – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 42
Figuur 52. Blauwe hardsteen die de hoeken vormen van de brugpijler – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 43
Figuur 53. De letter D die in elke tweede blauwe hardsteen van de hoeken gebeiteld werd – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 44
Figuur 54. Eerste pijler met houten balk als onderdeel van de ophaalbrug gezien vanaf het noordoosten – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 44
Figuur 55. Detail van de dookgaten in de balk op de eerste pijler – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 45
Figuur 56. Eén van de natuurstenen steunen onder de houten balk – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 45
Figuur 57. Detailtekening van de archeologische resten van de tweede brugpijler – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 46
Figuur 58. Noordelijk deel van de pijler – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 46
Figuur 59. Zuidelijk deel van de pijler – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 47
Figuur 60. Bovenaanzicht van de blauwe hardstenen deksteen – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 47
Figuur 61. Letter D gekapt in de tweede blauwe hardsteen langs de zuidelijke helft – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 48
Figuur 62. Bakstenen massief van de brugpijler – (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 48
Figuur 63. De archeologische resten geplot op een historische kaart uit de 19de eeuw (© Stad Antwerpen dienst archeologie). 51
Figuur 64. 3D-registratie van de archeologische resten – (© agentschap Onroerend Erfgoed, foto Johan Van Laecke - https://skfb.ly/6YYun). 53

10.2 LIJST VAN PLANNEN EN KAARTEN

Alles werd digitaal ingemeten: meetgegevens te verkrijgen bij het Erkend Onroerend Erfgoedddepot van de stad Antwerpen.

10.3 LIJST VAN FOTO'S

A530_Begijnenpoort
A530_Begijnenpoort_1
A530_Begijnenpoort_2
A530_Begijnenpoort_3
A530_Begijnenpoort_4
A530_Begijnenpoort_5
A530_Begijnenpoort_6
A530_Begijnenpoort_7
A530_Begijnenpoort_8
A530_Begijnenpoort_9
A530_spoor 80_Begijnenpoort_bovenaanzicht_1
A530_spoor 80_Begijnenpoort_bovenaanzicht_2
A530_spoor 80_Begijnenpoort_bovenaanzicht_3
A530_spoor 80_Begijnenpoort_bovenaanzicht_4
A530_spoor 80_Begijnenpoort_bovenaanzicht_5
A530_spoor 80_Begijnenpoort_bovenaanzicht_6
A530_spoor 80_Begijnenpoort_bovenaanzicht_7
A530_spoor 80_facade Begijnenpoort_1
A530_spoor 80_facade Begijnenpoort_2
A530_spoor 80_facade Begijnenpoort_3
A530_spoor 80_facade Begijnenpoort_4
A530_spoor 80_facade Begijnenpoort_5
A530_spoor 80_facade Begijnenpoort_6
A530_spoor 80_facade Begijnenpoort_7
A530_spoor 80_facade Begijnenpoort_8
A530_spoor 80_facade Begijnenpoort_9
A530_spoor 80_facade Begijnenpoort_10
A530_spoor 80_facade Begijnenpoort_detail_1
A530_spoor 80_facade Begijnenpoort_detail_2
A530_spoor 80_facade Begijnenpoort_detail_3
A530_spoor 80_facade Begijnenpoort_detail_4
A530_spoor 80_facade Begijnenpoort_detail_5
A530_spoor 80_facade Begijnenpoort_detail_6
A530_spoor 80_facade Begijnenpoort_detail_7
A530_spoor 80_facade Begijnenpoort_detail_8
A530_spoor 80_facade Begijnenpoort_detail_9
A530_spoor 80_facade Begijnenpoort_detail_10
A530_spoor 80_facade Begijnenpoort_detail_11
A530_spoor 80_facade Begijnenpoort_detail_12
A530_spoor 80_facade Begijnenpoort_detail_13
A530_spoor 80_facade Begijnenpoort_detail_14
A530_spoor 80_facade Begijnenpoort_detail_15
A530_spoor 80_facade Begijnenpoort_detail_16
A530_spoor 80_facade Begijnenpoort_detail_17
A530_spoor 80_facade Begijnenpoort_overzicht_1
A530_spoor 80_facade Begijnenpoort_overzicht_2
A530_spoor 80_facade Begijnenpoort_overzicht_3
A530_spoor 80_facade Begijnenpoort_overzicht_4
A530_spoor 92_1
A530_spoor 92_2
A530_spoor 92_3
A530_spoor 92_4
A530_spoor 92_5
A530_spoor 92_6

A530_spoor 84_1
A530_spoor 84_2
A530_spoor 84_3
A530_spoor 85_1
A530_spoor 85_2
A530_spoor 85_3
A530_spoor 85_4
A530_spoor 85_5
A530_spoor 85_6
A530_spoor 86_1
A530_spoor 86_2
A530_spoor 87_1
A530_spoor 88_1
A530_spoor 88_2
A530_spoor 89_1
A530_spoor 89_2
A530_spoor 89_3
A530_spoor 89_4
A530_spoor 89_5
A530_spoor 89_6
A530_spoor 89_7
A530_spoor 89_8
A530_spoor 89_9
A530_spoor 89_10
A530_spoor 90_1
A530_spoor 90_2
A530_spoor 90_3
A530_spoor 90_4
A530_spoor 90_5
A530_spoor 90_6
A530_spoor 90_7
A530_spoor 90_8
A530_spoor 90_9
A530_spoor 90_10
A530_spoor 90_11
A530_spoor 90_12
A530_spoor 90_13
A530_spoor 91_1
A530_spoor 91_2
A530_spoor 91_3
A530_spoor 91_4
A530_spoor 92_1
A530_spoor 92_2
A530_spoor 92_3
A530_spoor 92_4
A530_spoor 93_1
A530_spoor 93_2
A530_spoor 93_3
A530_spoor 93_4
A530_spoor 94_1
A530_spoor 94_2
A530_spoor 94_3
A530_spoor 94_4
A530_spoor 94_5

A530_spoor 94_6
A530_spoor 94_7
A530_spoor 95_1
A530_spoor 95_2
A530_spoor 95_3
A530_spoor 95_4
A530_spoor 95_5
A530_spoor 95_6
A530_spoor 95_7
A530_spoor 95_8
A530_spoor 95_9
A530_spoor 95_10
A530_spoor 95_11
A530_spoor_96_1
A530_spoor_96_2
A530_spoor_96_3
A530_spoor_96_4
A530_spoor 97_1
A530_spoor 97_2
A530_spoor 97_3
A530_spoor 98_1
129
A530_eerste brugpijler
A530_eerste brugpijler_1
A530_eerste brugpijler_2
A530_eerste brugpijler_3
A530_eerste brugpijler_4
A530_eerste brugpijler_5
A530_eerste brugpijler_6
A530_eerste brugpijler_7
A530_eerste brugpijler_8
A530_eerste brugpijler_9
A530_eerste brugpijler_10
A530_eerste brugpijler_11
A530_eerste brugpijler_12
A530_eerste brugpijler_13
A530_eerste brugpijler_14
A530_eerste brugpijler_15
A530_eerste brugpijler_16
A530_eerste brugpijler_17
A530_eerste brugpijler_18
A530_eerste brugpijler_19
A530_eerste brugpijler_20
A530_eerste brugpijler_21
A530_eerste brugpijler_22
A530_eerste brugpijler_23
A530_eerste brugpijler_24
A530_eerste brugpijler_25
A530_eerste brugpijler_26
A530_eerste brugpijler_27
A530_eerste brugpijler_28
A530_eerste brugpijler_29
A530_eerste brugpijler_30
A530_eerste brugpijler_31
A530_eerste brugpijler_32
A530_eerste brugpijler_33

A530_eerste brugpijler_34
A530_eerste brugpijler_35
A530_eerste brugpijler_36
A530_eerste brugpijler_37
A530_eerste brugpijler_38
A530_eerste brugpijler_39
A530_eerste brugpijler_40
A530_eerste brugpijler_41
A530_eerste brugpijler_42
A530_eerste brugpijler_43
A530_eerste brugpijler_44
A530_eerste brugpijler_45
A530_spoor 72_1
A530_spoor 72_2
A530_spoor 72_3
A530_spoor 72_4
A530_spoor 72_5
A530_spoor 72_6
A530_spoor 72_7
A530_spoor 72_8
A530_spoor 72_9
A530_spoor 72_10
A530_spoor 72_11
A530_spoor 72_12
A530_spoor 72_13
A530_spoor 72_14
A530_spoor 72_15
A530_spoor 72_16
A530_spoor 72_17
A530_spoor 72_18
A530_spoor 72_19
A530_spoor 72_73_1
A530_spoor 72_73_2
A530_spoor 72_73_3
A530_spoor 72_73_4
A530_spoor 73_1
A530_spoor 73_2
A530_spoor 73_3
A530_spoor 73_4
A530_spoor 73_5
A530_spoor 73_6
A530_spoor 73_7
A530_spoor 73_8
A530_spoor 73_9
A530_spoor 73_10
A530_spoor 73_11
A530_spoor 73_12
A530_spoor 73_13
A530_spoor 73_14
A530_spoor 75_1
A530_spoor 75_2
A530_spoor 75_3
A530_spoor 75_4
A530_spoor 75_5
A530_spoor 75_6
A530_spoor 75_7

A530_spoor 75_8
A530_spoor 76_1
A530_spoor 76_2
A530_spoor 77_1
A530_spoor 77_2
A530_spoor 77_3
A530_spoor 77_4
A530_spoor 77_5
A530_spoor 77_6
A530_spoor 78_1
A530_spoor 78_2
A530_spoor 78_3
A530_spoor 78_4
A530_spoor 78_5
A530_spoor 78_6
A530_spoor 78_7
A530_spoor 78_8
A530_spoor 78_9
A530_spoor 78_10
A530_spoor 78_11
A530_spoor 78_12
A530_spoor 78_13
A530_spoor 79_1
A530_spoor 79_2
A530_spoor 79_3
A530_spoor 79_4
A530_spoor 79_5
A530_spoor 79_6
A530_spoor 79_7
A530_spoor 79_8
120
A530_tweede brugpijler
A530_spoor 68_1
A530_spoor 68_2
A530_spoor 68_3
A530_spoor 68_4
A530_spoor 68_5
A530_spoor 68_6
A530_spoor 68_7
A530_spoor 68_8
A530_spoor 68_9
A530_spoor 68_10
A530_spoor 68_11
A530_spoor 69_1
A530_spoor 69_2

A530_spoor 69_3
A530_spoor 69_4
A530_spoor 70_1
A530_spoor 70_2
A530_spoor 70_3
A530_spoor 70_4
A530_spoor 70_5
A530_spoor 70_6
A530_spoor 70_7
A530_spoor 70_8
A530_spoor 70_9
A530_spoor 70_10
A530_spoor 70_11
A530_spoor 70_12
A530_spoor 70_13
A530_spoor 70_14
A530_spoor 70_15
A530_spoor 70_16
A530_spoor 70_17
A530_spoor 70_18
A530_spoor 70_19
A530_spoor 70_20
A530_spoor 70_21
A530_spoor 70_22
A530_spoor 70_23
A530_spoor 70_24
A530_spoor 70_25
A530_spoor 70_26
A530_spoor 70_27
A530_spoor 70_28
A530_spoor 70_29
A530_spoor 70_30
A530_spoor 70_31
A530_spoor 70_32
A530_spoor 70_33
A530_spoor 70_34
A530_spoor 70_35
A530_spoor 70_36
A530_spoor 70_37
A530_spoor 70_38
A530_spoor 70_39
A530_spoor 70_40
A530_spoor 70_41
57

10.4 LIJST VAN SPOREN

Spoor	Aard van het spoor	Sleuf	Interpretatie	Datering	Kleur	Textuur/Materiaal	Opmerking
69	onderdeel pijler	TV hoek Kasteelpleinstraat-Britselei	onderdeel tweede brugpijler Begijnenpoort	1806	roodoranje	baksteen	noordelijke helft
71	onderdeel pijler	TV hoek Kasteelpleinstraat-Britselei	onderdeel tweede brugpijler Begijnenpoort	1806	roodoranje	baksteen	zuidelijke helft
74	onderdeel pijler	TV hoek Kasteelpleinstraat-Britselei	onderdeel eerste brugpijler Begijnenpoort	1806	roodoranje	baksteen	centrale deel brugpijler / noordkant
78	onderdeel pijler	TV hoek Kasteelpleinstraat-Britselei	onderdeel eerste brugpijler Begijnenpoort	1806	roodoranje	baksteen	centrale deel brugpijler / zuidkant
84	spoor/baksteen	TV hoek Kasteelpleinstraat-Britselei	onderdeel Begijnenpoort	1600-1860	roodoranje	baksteen	
85	spoor/baksteen	TV hoek Kasteelpleinstraat-Britselei	onderdeel Begijnenpoort	1600-1860	roodoranje	baksteen	
86	spoor/baksteen	TV hoek Kasteelpleinstraat-Britselei	onderdeel Begijnenpoort	1600-1860	roodoranje	baksteen	
87	spoor/baksteen	TV hoek Kasteelpleinstraat-Britselei	onderdeel Begijnenpoort	1600-1860	roodoranje	baksteen	
88	spoor/baksteen	TV hoek Kasteelpleinstraat-Britselei	onderdeel Begijnenpoort	1600-1860	roodoranje	baksteen	
89	massief	TV hoek Kasteelpleinstraat-Britselei	onderdeel Begijnenpoort	1570	roodoranje	baksteen	origineel massief Begijnenpoort
90	muurtje	TV hoek Kasteelpleinstraat-Britselei	onderdeel Begijnenpoort	1600-1860	roodoranje	baksteen	voorzetmuurtje
91	muur	TV hoek Kasteelpleinstraat-Britselei	onderdeel concstructie Begijnenpoort	1570	roodoranje	baksteen	zijwanden die aarden wal tegenhouden
94	muur	TV hoek Kasteelpleinstraat-Britselei	onderdeel Begijnenpoort	1600-1860	roodoranje	baksteen	steunmuur onder de hergebruikte dorpel
95	vloer	TV hoek Kasteelpleinstraat-Britselei	onderdeel Begijnenpoort	1600-1860	roodoranje	baksteen	
96	muurtje	TV hoek Kasteelpleinstraat-Britselei	onderdeel Begijnenpoort	1600-1860	roodoranje	baksteen	voorzetmuurtje
97	vloer	TV hoek Kasteelpleinstraat-Britselei	onderdeel Begijnenpoort	1600-1860	roodoranje	baksteen	
98	riool	TV hoek Kasteelpleinstraat-Britselei	riool	19de eeuw		baksteen en natuursteen	recente riolering door Begijnenpoort en pijlers
68	onderdeel pijler	TV hoek Kasteelpleinstraat-Britselei	onderdeel tweede brugpijler Begijnenpoort	1806	grijs	blauwe steen	noordelijke helft
70	onderdeel pijler	TV hoek Kasteelpleinstraat-Britselei	onderdeel tweede brugpijler Begijnenpoort	1806	grijs	blauwe steen	zuidelijke helft
72	onderdeel pijler	TV hoek Kasteelpleinstraat-Britselei	onderdeel eerste brugpijler Begijnenpoort	1806	grijs	blauwe steen	westelijke hoeksteen / noordkant
73	onderdeel pijler	TV hoek Kasteelpleinstraat-Britselei	onderdeel eerste brugpijler Begijnenpoort	1806	grijs	blauwe steen	oostelijke hoeksteen / noordkant

Spoor	Aard van het spoor	Sleuf	Interpretatie	Datering	Kleur	Textuur/Materiaal	Opmerking
76	onderdeel pijler	TV hoek Kasteelpleinstraat-Britselei	onderdeel eerste brugpijler Begijnenpoort	1806	grijs	blauwe steen	oostelijke hoeksteen / zuidkant
77	onderdeel pijler	TV hoek Kasteelpleinstraat-Britselei	onderdeel eerste brugpijler Begijnenpoort	1806	grijs	blauwe steen	westelijke hoeksteen / zuidkant
93	dorpel	TV hoek Kasteelpleinstraat-Britselei	onderdeel Begijnenpoort	1600-1860	grijs	blauwe steen	vermoedelijk hergebruikte dorpel
75	balk	TV hoek Kasteelpleinstraat-Britselei	onderdeel eerste brugpijler Begijnenpoort	1806	bruin	hout	houten balk voor de ophaalbrug
92	kasseiweg	TV hoek Kasteelpleinstraat-Britselei	weg	1600-1860	grijs	kasseien	
79	steunstenen	TV hoek Kasteelpleinstraat-Britselei	onderdeel eerste brugpijler Begijnenpoort	1570	wit/beige	natuursteen	steunen van de balk S75
81	parament	TV hoek Kasteelpleinstraat-Britselei	herstelling in het parament van de Begijnenpoort	1600-1860	wit/beige	natuursteen	
82	kraagsteen	TV hoek Kasteelpleinstraat-Britselei	onderdeel voorzijde Begijnenpoort	1570	wit/beige	natuursteen	
83	kraagsteen	TV hoek Kasteelpleinstraat-Britselei	onderdeel voorzijde Begijnenpoort	1570	wit/beige	natuursteen	
80	parament	TV hoek Kasteelpleinstraat-Britselei	originele parament van de Begijnenpoort	1570	wit/beige	natuursteen	

10.5 LIJST VAN STALEN

monster	spoor	materiaal	waar vandaan?
44	S95	baksteen	vloer Begijnenpoort
45	S85	baksteen	herstelling Begijnenpoort
46	S89	baksteen	massief Begijnenpoort
47	S74	baksteen	eerste (grote) brugpijler
48	S69	baksteen	tweede (kleine) brugpijler
49	S81	kalkzandsteen	herstelling parament
50	S80	kalkzandsteen	origineel parament Begijnenpoort
51	S80	mortel	mortel parament
52	S92	kassei	kasseiweg
53	S93	natuursteen	dorpel